הלכה · משנה תורה · מפרשים · עבודת המלך · ספר מדע

עבודת המלך על משנה תורה, הלכות תשובה

רבי מנחם קרקובסקי

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

עבודת המלך על משנה תורה, הלכות תשובה

רבי מנחם קרקובסקי

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/עבודת-המלך-על-משנה-תורה-הלכות-תשובה/
הקובץ נוצר ב־18 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 5
הלכה א 5
הלכה ב 7
הלכה ג 10
הלכה ד 11
פרק ב 13
הלכה א 13
הלכה ב 14
הלכה ג 15
הלכה ד 17
הלכה ה 18
הלכה ו 18
הלכה ז 19
הלכה ח 22
הלכה ט 23
הלכה י 24
הלכה יא 24
פרק ג 24
הלכה א 24
הלכה ב 26
הלכה ד 26
הלכה ה 27
הלכה ו 28
הלכה ז 31
הלכה ח 33
הלכה ט 34
הלכה י 39
הלכה יא 39
הלכה יב 40
הלכה יג 40
הלכה יד 41
פרק ד 44
הלכה א 44
הלכה ב 45
הלכה ג 46
הלכה ד 46
פרק ה 48
הלכה א 48
הלכה ב 48
הלכה ג 49
הלכה ד 50
הלכה ה 50
פרק ו 51
הלכה א 51
הלכה ב 51
הלכה ג 51
הלכה ה 52
פרק ז 53
הלכה א 53
הלכה ד 53
הלכה ה 54
הלכה ו 54
הלכה ח 55
פרק ח 55
הלכה א 55
הלכה ב 56
הלכה ד 56
הלכה ה 56
הלכה ח 56
פרק ט 56
הלכה ב 56
פרק י 56

הלכה א 56
הלכה ב 57
הלכה ג 57
הלכה ד 57
הלכה ה 57
הלכה ו 58

פרק א

הלכה א

כל מצות שבתורה בין עשה בין לא תעשה וכו' עד סוף ההלכה. כל מקורי דברי רבנו בהלכה זו הביאם רבנו בעצמו בספר המצוות מצות עשה ע"ג בשם המכלתא וז"ל ונאמר שם במכלתא שאנחנו לא נלמוד מן הכתוב אלא חיוב הודוי למטמא מקדש (ואשר הפסוק והתודה אשר חטא עליה בא בפרשת ויקרא במטמא מקדש וקדשיו) מנין אתה מרבה שאר כל המצוות ת"ל דבר אל בני ישראל והתודו, ומנין אף מיתות וכריתות אמר חטאתם, כל חטאתם לרבות מצות לא תעשה כי יעשו לרבות מצות עשה ושם נאמר ג"כ מכל חטאת האדם מצות שבינו לבין חבירו על הגניבות ועל הגזילות ועל לשון הרע, למעול מעל לרבות הנשבע בשם לשקר והמקלל, ואשמה לרבות כל חייבי מיתות שיתודו וכו' עיי"ש עוד, ואלה המה דברי רבנו כאן.

והנה סגנון לשון רבנו כל מצות שבתורה וכו' כשיעשה תשובה, וישוב מחטאו חייב להתודות, ולא הזכיר רבנו כלל עיקר חיוב התשובה (לא כאן ולא בספר המצוות כי אם ברמזיו בריש ההלכה מצות עשה אחת והיא שישוב החוטא מחטאו לפני ה' ויתודה) כי אם חיוב הוידוי כשעושה תשובה, ועיקר חיוב התשובה הרי מפורש הוא בכתוב והשבות אל לבבך וכו' ושבת עד ה' אלקיך, ועי' להרמב"ן ז"ל מה שפירש כי המצוה הזאת וכו' היא מצות עשה של תשובה ועי' לרבנו לקמן בפ"ז דקרא דושבת הוא הבטחה ולא מצוה וכבר עמדו ע"ז המחברים ועי' מנחת חינוך מצוה שס"ד האריך טובא לומר דהוו ב' מצוות נפרדות, א' מצות התשובה, והיא מקרא דושבת, ואין הודוי בפה מעכב הכפרה כלל, וראיה מקדושין על מנת שאני צדיק גמור וכו' דלמא הרהר תשובה בלבו הרי דזה סגי, אולם יש עוד מצוה התלויה בוידוי פה והיא מ"ע בפני עצמה, עיי"ש בכל האריכות, אמנם הרגיש בעצמו כי בדברי רבנו א"א לומר כן בשום אופן ולדעת רבנו ליכא אלא מצוה אחת דהתודו, וכן מפורש גם בס' החינוך וגם ס"ל לרבנו להדיא דודוי הפה מעכב הכפרה, ולא רק זה אלא אפילו הקבלה על להבא צריך בפה דוקא וגם זה מעכב כפרת התשובה ויבואר לקמן בזה.

אבל דברי רבנו מבוארין וברורים, דהנה באמת צריך להבין שחדשה תורה דין התשובה, ואלמלי כתבה תורה דין התשובה הרי הייתי אומר שאין צריכים לעזוב החטא ולהתחרט עליו וכי אפשר לומר כן, שהאיש העובר על איסורים שבתורה לא יעזוב חטאו כי אם יעבור עוד על האיסורים, וכן החרטה שהיא ג"כ מיסודי התשובה וכמ"ש רבנו וכן כל הראשונים ז"ל, הלא אין זה דין שהלא כמובן אם אדם עובר על איסורין, ומכיר חטאו

ואינו כופר חלילה בהשי"ת בודאי יתחרט על אשר עשה, כי השחית את נפשו וענש יענש, אולם עיקר דין חידוש מצות עשה של תשובה הוא החיוב להתודות והקבלה על להבא, שזה אינו נכנס בגדר הממילא שהרי שפיר יכול לעזוב חטאו ולהתנחם עליהם ומ"מ לא יאמר דברים אלו בפיו ולא יקבל על עצמו להיות זהיר להבא בכל זה (ואמנם הרמב"ן ז"ל כתב דמדכתב בלשון בינוני הוא גם הבטחה ועי' סמ"ק יום שני מצוה נ"ג לשוב דכתיב ושבת עד ה' אלקיך ושמעת בקולו) וזהו יסוד התשובה שחדשה תורה בקרא דהתודה, ומיניה דריש במכלתא דלא רק שמצות עשה זו נוהגת בשעה שמביא קרבן אלא בכל עת וזמן ואפילו בחוץ לארץ וכו' וממילא הכי מדויקים ומדוקדקים דברי רבנו דמ"ע של תשובה הוא כשיעשה תשובה וישוב מחטאו חייב להתודות והיא רק מ"ע אחת וכמ"ש גם ברמזיו, אבל דין שישוב החוטא מחטאו אין זה נכלל בכלל המ"ע שגם בלא מ"ע זו מחויב בה שהרי זהו כל קיום דיני התורה, וכי בשביל שעבר עליה נפטר מקיום התורה, וכיון שעיקר חידוש התורה בתשובה להתודות הרי בודאי שזה מעכב.

והנה עי' ביראים סי' שס"ג דנפקא ליה וידוי על קרבן משום דבכלן כתיב בהו וכפר, למדנו מוכפר שבשעה שמביא קרבן יתודה ויתחנן שימחול לו יוצרנו דילפינן מכפר יום הכפורים דתניא ביומא כ"ו וכפר בכפרת דברים הכתוב מדבר וכו' ולא הביא דרשות רבנו מקרא דוהתודה, ומטעם זה ס"ל להיראים ז"ל בסי' קכ"א דהא דצוו חכמים שכל ישראל יתודו בין איש בין אשה ביוה"כ הוא תולדה למצות עשה דוידוי כהן גדול ביוה"כ, ואלו לרבנו ז"ל הוא משום דהוא זמן תשובה לכל ישראל וכמ"ש בפ"ב ה"ז, ויהיה הוידוי הזה מדאורייתא, ועי' בחינוך מ"ע שס"ה ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן והעובר על זה ולא התודה על חטאיו ביוה"כ שהוא יום קבוע מעולם לסליחה ולכפרה ביטל מ"ע זו וכו' הרי דעיקר מצותו ביוה"כ ואם לא שב ביום זה ביטל מ"ע, וזה אינו בלא וידוי.

כיצד מתודין אומר אנא השם חטאתי וכו'. יליף לה מוידוי כהן גדול דאמרו שם מנין שבאנא ושבשם, וכמ"ש היראים שהבאנו לעיל להדיא. ואע"ג דזה דוקא היכא דכתיב וכפר והיינו בהבאת קרבן מ"מ ס"ל לרבנו דה"ה לכל המתודין, או אפשר דכ"כ רבנו משום וידוי קרבנות אבל סתם וידוי א"צ אנא דוקא ובמדרש רבה ויקרא וכן בילקוט ישעיהו נ"ה הנוסח מודה אני את כל אשר עשיתי לפניך וכו' יהי רצון מלפניך ה' אלוקינו שתמחול לי וכו' ולא הזכירו אנא, ומ"ש יהי רצון זה אינו מנוסח אנא ה' עי' בסוגיא דיומא שם ובתוס' ישנים.

נחמתי ובושתי במעשי. בתפילת עזרא.

ולעולם איני חוזר לדבר זה. כבר הראה הגאון מהמבורג בספרו דעת קדושים מקורו בירושלמי סוף יומא וכשם שעשיתי איני עושה עוד, וכן הוא גם במדרש רבה שהבאנו לעיל.

וזהו עיקרו של וידוי. הנה מבואר כאן בדברי רבנו דגם קבלה על להבא שאינו חוזר לדבר זה לעולם הוא עיקרו של וידוי, וכ"כ לקמן בהלכה זו אינו מתכפר עד שיתודה וישוב מלעשות כזה לעולם, וכ"כ לקמן בפ"ב ה"ב ויגמור בלבו שלא יעשה עוד וכו' וצריך להתודות בשפתיו ולאמר עניינות שגמר בלבו, וצ"ע דהרי בוידוי כהן גדול ביום הכפורים לא אשכחן שיאמר גם קבלה על להבא, וקשה דהרי גם זה הוא מעיקרו של וידוי לדעת רבנו וכן בוידוי יוה"כ הרי העתיק רבנו לקמן בפ"ב ה"ח הוידוי שנהגו בו כל ישראל אבל אנחנו חטאנו והוא עיקר הודוי ומקורו בגמ' עיי"ש ולא נזכר ג"כ קבלה על להבא כלל, והרי גם זה מעיקר הוידוי והוא פלא.

וכל המרבה להתודות ומאריך בענין זה הרי זה משובח. עי' בתוס' ישנים בסוגיא דמנלן באנא דאנא השני דכהן גדול הוא נוסח תפלה ולא בעי לימוד, עיי"ש, אבל אין דברי התוס' ישנים מובנים כל צרכם.

וכן בעלי חטאות ואשמות. עי' כ"מ, וכמו כן הביאו מסוגיא דכריתות ז' א' דהדר ביה רבא ועי' בדברי רבנו פ"ג מהל' שגגות ה"י, אבל אין צורך לכל זה, שהרי רבנו בעצמו הביא שם הדרשא והתודה אשר חטא יתודה על חטא שחטא עליה על החטאת כשהיתה קיימת לא משנשחטה וכו' שהרי כל זה עיקר הדברים כאן דיסוד התשובה הוא הוידוי וכל זה אינו מבואר במקורות שהביאו, וזהו שסיים רבנו אין מתכפר להם בקרבנם עד שיעשו תשובה ויתודו וידוי דברים שנא' והתודה אשר חטא עליה וזוהי הדרשא שהבאנו, (וצריך לעיין עוד בס' כד הקמח אות ו' שהביא מספרי חיוב הוידוי בפה, וכן הביא ממדרש תהלים) ועי' בתנא דבי אליהו זוטא פכ"ב גדולה תשובה וכו' ואין הקב"ה מבקש מישראל אלא תשובה ודברים (ר"ל הוידוי וכ"כ המפרשים) שנא' קחו עמכם דברים.

הלכה ב

שעיר המשתלח מכפר על כל עבירות שבתורה וכו' והוא שעשה תשובה, אבל אם לא עשה תשובה אין השעיר מכפר לו אלא על הקלות ומה הן הקלות וכו' ושאר מצות לא תעשה ומצות עשה שאין בהם כרת הם הקלות. ודברי רבנו מרפסין אגרא כמו שעמדו עליהם הכ"מ והלח"מ ועוד מחברים רבים, שהרי הוא סותר סוגיא דשבועות לגמרי, והרי לא אשכחן בגמ' תירוצא לאוקמי מתניתין דשעיר המשתלח מכפר על עשה ול"ת

כריתות ומיתת בי"ד כי אם אליבא דרבי ועומד במרדו, ורבנו חלק מעצמו, דעשה ול"ת מכפר גם בלא עשה תשובה וחמורות דוקא בשעשה תשובה (וכ"כ בפי' המשנה עיי"ש). **והנה** הלח"מ כתב דרבנו מפרש קושית הגמרא האי עשה היכי דמי אי דלא עביד תשובה זבח רשעים תועבה דר"ל דאי בדלא עביד תשובה א"כ על כרחך גם כל הני דמתניתין בדלא עביד תשובה וא"כ איך מכפר אחמורות, אבל על עשה ולא תעשה בעצמן לא קשה כלל, ורבנו מפרש כן כדי למעט במחלוקת בין רבי ורבנן, והנה אם כי יונח קצת בזה מאי דאמרו בגמ' על זה זבח רשעים תועבה, ובאמת בעשה ליכא זבח רשעים תועבה אבל באמת א"צ לזה דהא דאמרו כאן זבח רשעים תועבה על כרחך הכוונה דאיך אפשר לקרבן בלא תשובה, וכמ"ש רבנו בה"א, ועל כרחך צריך לפרש הכי דאל"כ קשה שהרי אמרו כן בזבחים ז' להדיא גבי עשה דאי לא עביד תשובה זבח רשעים תועבה וכבר השיגו על הלח"מ בזה. אמנם באמת לא זכיתי לעמוד על יסוד דבריו ולו יהא כן בקושית הגמ' מחמורות הוא, אבל הרי עכ"פ לא מצאה הגמ' תירוצא אחרינא כי אם לאוקמי אליבא דרבי ובעומד במרדו ולמה לא חלקה הגמ' המשנה כמו שעשה רבינו, דעשה ולא תעשה בלא עביד תשובה, ושעיר מכפר על זה, וחמורות בדעביד תשובה, ואינו מן הדוחק כלל דכל חד כדיניה ועל כרחך לית ליה להגמ' החילוק הזה.

והנה כל המחברים שראיתי בזה כלם מתנבאים בסגנון אחד דרבנו סמך עצמו על הא דאמרו בירושלמי שבועות פ"א ה"ו עשה אע"פ שלא עשה תשובה לא תעשה ר' שמואל בשם ר' זירא והוא שעשה תשובה, הלא מפורש דלא בעי תשובה בעשה לשעיר המשתלח, והא דבל"ת ס"ל לרבנו ג"כ הכי אף דבירושלמי מפורש דלל"ת בעי תשובה, הוא משום דס"ל להירושלמי כהאי תנא דכל ל"ת אם לא ניתק לעשה היא מן החמורות עי' בסוגיא דיומא ורבנו הרי פסק כאידך תנא דגם ל"ת בכלל הקלות חוץ מלא תשא א"כ שפיר ס"ל דשעיר מכפר גם על ל"ת בלא תשובה כמו על עשה דהוא מן הקלות, וכל אחד מסלסל לפי דרכו, ולפי"ז צ"ל דדחה רבנו כל סוגית הגמ' מפני סוגית הירושלמי, ואפשר למצוא כן לרבנו בכמה מקומות, אלא דצ"ע לדעתי דהרי משמע בירושלמי דר"ז גופיה ס"ל דעל עשה מכפר גם בלא תשובה, אלא דבלא תעשה בעי תשובה, וכאן משני ר"ז דסוגין כרבי היא ובעומד במרדו. ולמה לא משני ג"כ דבעשה בלא תשובה, ואי משום דכלל כאן גם ל"ת בקלות הרי אפשר לומר דקאי על ל"ת הניתק לעשה וכסוגין דיומא שם ולמה בעי לאוקמי סתמא דמתניתן דוקא אליבא דרבי דלא כהלכתא.

ואשר נראה לישב הדברים ע"פ פשוטם דרבנו רצה להשוות שני התלמודים דלא יפלגו אהדדי כלל וכל דבריהם אחד הם כשאנו יודעים לפרשם, דהנה בכל המשנה איתא יש

בה ידיעה בתחלה ואין בה ידיעה בסוף שעיר שנעשה בפנים ויוה"כ תולה עד שיודע לו ויביא בעולה ויורד וכן באין בה ידיעה בתחלה אבל יש בה ידיעה בסוף שעיר הנעשה בחוץ ויוה"כ מכפר וכן על זדון טומאת מקדש וקדשיו שעיר הנעשה בפנים יוה"כ מכפרין ועל שאר עבירות שבתורה איתא רק שעיר המשתלח מכפר וליתא לקמן שעיר המשתלח ויוה"כ מכפר שכוונתו או שעיר או יוה"כ הלא דבר הוא, וכבר מצאנו לרבנו הרשב"א ז"ל שעמד לתמוה ע"ז וז"ל קשיא אשמעתתן דמוקי מתניתין כרבי ואע"ג דלא עביד תשובה משום דיוה"כ מכפר אף באינם שבים דהא מתניתין שעיר המשתלח קתני ולא הזכירו יוה"כ בהך מתניתין ואלו לרבי יוה"כ שמענו לו ולא שעיר המשתלח, וי"ל דעיקר כפרתו של שעיר המשתלח משום תוקפו של יוה"כ הוא, ואף הוא מכפר לרבי אף על שאינן שבים, אלא שעדיין אני תמוה א"כ למה לא שני במשנתנו שעיר המשתלח ויוה"כ והוי משמע שעיר המשתלח או יוה"כ כלומר אף בלא שעיר.

והנה מה דתמה הרשב"א ז"ל מצאנו באמת במשניות כת"י דמבואר גם כאן שעיר המשתלח ויום הכפורים מכפר וכבר הובא זה מכת"י פריז, ולפי"ז ברור דכן היתה גם גי' רבנו וע"ז קאי סוגית הגמ', ובין אם נפרש כפי' הלח"מ דר"ל אי דלא עביד תשובה זבח רשעים תועבה משום חמורות הוא או כמ"ש דהכוונה קרבן בלא תשובה אינו מכפר, ואי דעביד תשובה כל יומא נמי, ר"ל דהתני במתניתין שעיר המשתלח ויוה"כ אי דלא עביד תשובה אין זה אפשר, ואי דעביד תשובה לא בעינן לזה לא שעיר המשתלח ולא יוה"כ דהא כל יומא נמי מכפר על עשה בתשובה בלבד, וא"כ לא יכלו בגמ' לשנות כמ"ש רבנו לחלק בין קלות לחמורות דבקלות מכפר גם בלא תשובה ובחמורות דוקא בתשובה דהתינח בשעיר אפשר לחלק כן אבל במשנה הרי אמור שגם יוה"כ מכפר ויוה"כ הרי בודאי אינו מכפר בלא תשובה. ולהכי הוצרך לאוקמי כרבי דיוה"כ וכן שעיר לא בעי תשובה, ואף דבאמת שעיר מכפר אקלות גם בלא תשובה וכמו שאמרו בירושלמי הנה גם סוגיא דידן אינו חולק ע"ז בשעיר, אבל עדיין קשה מיוה"כ.

אבל רבנו העתיק דין זה בשעיר המשתלח ובו איכא חילוק בין קלות לחמורות, וביוה"כ באמת ליכא חילוק זה ומיושבים דברי רבנו בפשיטות ושני התלמודים לא פליגי אהדדי כלל, (עי' במכילתא דרשב"י שאחר שהביא כל שהוא מלא תשא ולמטה וכו' שהוא מלא תשא ולמעלה עבירות חמורות ואין תשובה מכפרת, יכול לא יהא יום כפורים מכפר ת"ל כי ביום הזה יכפר עליכם, וראוי לעיין בכל זה היטב, וכבר כתבתי בזה ברשימות עיי"ש מה שהארכתי אל נכון בעזהי"ת. ועי' בשו"ת מהר"ץ חיות סי' ע"א).

הלכה ג

בזמן הזה שאין בית המקדש קיים ואין לנו מזבח כפרה אין שם אלא תשובה. (עי' תנא דבי אליהו סדר אליהו זוטא פכ"ג דבר אחר יענך ה' ביום צרה, יודע היה דוד שעתיד ביהמ"ק להיות חרב והקרבנות יהיו בטלים בעוונותיהן של ישראל והיה דוד מצטער על ישראל במה יהיה כפרה לעוונותיהן ואמר הקב"ה לדוד בשעה שהצרות באות על ישראל בעוונותיהן יעמדו לפני יחד באגודה אחת ויתודו על עוונותיהן לפני ויאמרו לפני סדר סליחה וכו').

התשובה מכפרת על כל העבירות וכו' ועצמו של יוה"כ מכפר לשבים שנא' כי ביום הזה יכפר עליכם. ואח"כ בה"ד העתיק רבנו ד' חלוקי הכפרה שהיה ר' ישמעאל דורש, ומבואר דס"ל לרבנו דיש ב' חילוקים בין שעיר המשתלח ליוה"כ, דשעיר המשתלח מכפר על הקלות בלא תשובה, ואלו יוה"כ בעי תשובה אפילו על הקלות, ועוד שביוה"כ איכא ד' חלוקי כפרה, ובשעיר ליכא להנך חלוקי ומכפר גם על חמורות לגמרי בלי יסורים ומכפר גם על חלול השם, וכ"כ רבנו להדיא גם בפי' המשנה ליומא שאחר שהביא במשנה כל ד' חלוקי הכפרה, סיים וכל זה כשאין עבודת יוה"כ אבל בזמן שהיתה העבודה כבר ידעת כי בשעיר המשתלח היו מתכפרין על כל העוונות כמו שנבאר בתחלת שבועות, אבל לא נדע מאין מקור דברי רבנו אלה לחלק בכל זה, הרב לח"מ כתב שהוקשה לו לרבנו דהא במשנה אמרו ושעיר המשתלח מכפר על הקלות ועל החמורות כשעשה תשובה וא"כ איך קאמר הכא עבר על כריתות ומיתת בי"ד דצריך תשובה יוה"כ לתלות ויסורין למרק וכן על הקלות למה לי תשובה ביוה"כ לבד סגי לכך חילק רבנו בין המשתלח ליוה"כ עי"ש היטב ואין דבריו מובנים, והרי מתניתין אוקמוה בגמ' כרבי, ולרבנן באמת לא מתוקמה הך מתניתין ועוד דמאן לימא לן בכוונת המשנה שעיר המשתלח מכפר ר"ל בלי תליה ובלי יסורים ודילמא יכפר כיוה"כ.

והיה אפשר לאמר ע"פ מה שתמה הרשב"א ז"ל לרבי למה בא השעיר לגמרי והרי יוה"כ לבדו מכפר, והוצרך לדחוקי בעבירה שעבר בשעת שילוחו ומת מתוך העבירה, דיוה"כ אינו מכפר בחנקתיה אומצא ושעיר מכפר וזהו דוחק גדול, גם מאן לימא לן דהכי הוי, אשר על כן ס"ל לרבנו דשעיר מכפר לגמרי בלא תליה ובלא יסורים ואפילו על חילול השם משא"כ יוה"כ ולהכי בעינן לשעיר, אבל זה אינו, ודאי הוי ס"ל לרבנו כסוגית הגמ' דשעיר אינו מכפר בלא תשובה אף על הקלות, שפיר היה אפשר לומר דמשום הכי בעינן לשעיר כדי לכפר לגמרי, אבל לשיטת רבנו הרי דשעיר מכפר על הקלות בלא תשובה א"כ שפיר בעינן השעיר על הקלות.

אולם בפשוטו נראה דמקור דברי רבנו הם בירושלמי בשבועות ויומא וכן הוא בפ"י דסנהדרין שאחר שהביא דרשת ר' אלעזר בן עזריה בשם ר' ישמעאל בד' חלוקי כפרה מסיק א"ר יוחנן זו דברי ר' אלעזר בן עזריה ור' עקיבא אבל חכמים אומרים שעיר המשתלח מכפר ואם אין שעיר יום הכפורים מכפר ועל כרחך הכונה דכשם ששעיר המשתלח מכפר כך אם אין שעיר יוה"כ מכפר וזה פליגא על ד' חלוקי כפרה, הרי לפנינו להדיא דביוה"כ איכא פלוגתא דראב"ע ור' ישמעאל ור"ע סברי דיש בו ד' חלוקי כפרה, ורבנן סברי דמכפר כמו שעיר המשתלח ובשעיר המשתלח הרי לא מצינו פלוגתא כלל הרי להדיא דשעיר מכפר על הכל וזהו מקור דברי רבנו.

ועצמו של יוה"כ מכפר לשבים שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם. ר"ל דהא קרא זה נאמר בעבר על לא תעשה ועשה תשובה שתשובה תולה ויוה"כ מכפר וכדלקמן בדרשא דד' חלוקי כפרה הרי דמקרא זה מוכח דעצמו של יוה"כ מכפר, ובפשוטו כיון רבנו לדרשת הספרא כי ביום הזה יכפר עליכם בקרבנות ומנין שאע"פ שאין קרבנות ואין שעיר היום מכפר ת"ל כי ביום הזה ועי' בקרבן אהרן מ"ש בזה.

הלכה ד

עבר על כריתות ומיתת בי"ד ועשה תשובה וכו'. בירושלמי במקומות שהבאנו לעיל איתא עבר על כריתות ומיתות בי"ד במזיד, ולפלא קצת כי לא הזכירו רבינו.

התשובה ויוה"כ תולין ויסורין הבאין עליו גומרין לו הכפרה, ולעולם אין מתכפר לו כפרה גמורה עד שיבואו עליו יסורין. הנה מה שהוסיף רבנו ולעולם אין מתכפר לו כנראה הוא למותר, ומצאתי להרב תוספות יוה"כ בסוגין דיומא שעמד בזה, וכתב דכוונת רבנו דלא רק יוה"כ אינו מכפר אלא אפילו בזמן דאיכא שעיר אינו מתכפר בכריתות ומיתת בי"ד בלי יסורים, והוא פלא שנעלם מעיני הרב ז"ל לפי שעה דברי רבנו בפי' המשנה דיומא שהבאנו שכתב להדיא להיפוך ואולי אפשר לומר דכוונתו דאפילו עשה תשובה מאהבה מ"מ בעי יסורין דוקא, והנה רבנו יונה בשערי תשובה שער א' עיקר י"ז כתב אכן זה שאמר שלמה ע"ה בחסד ואמת יכופר עון על בעל התשובה דבר כי יש עבירות שהתשובה ויוה"כ תולין ויסורין ממרקין כאשר יתבאר בשער הרביעי והנה החסד יגן בעד החוטא וישמור עליו מן היסורים וכו' והאריך עוד בזה הרבה וכן האריך בשער הרביעי שם וכמו כן תורה דאגוני ומצלי, ומדברי רבנו לא משמע כן וזהו מה שהוסיף דלעולם אין מתכפר לו כפרה גמורה עד שיבאו עליו היסורין ומפרש רבנו הא דבחסד ואמת יכופר עון וכן בתורה דאגוני ומצלי, דמ"מ כפרה גמורה לא הוי רק דניצול מן היסורים והמיתה מכפרת ויש לעיין עוד בכל זה ואפשר דגם כוונת רבנו כה"ר

יונה אלא דר"ל כפרה גמורה לא הוי ועוד ראוי לברר הדבר.

והנה רבנו יונה בשער הרביעי כתב וז"ל ועל מה שאמרו רז"ל כי על כריתות ומיתות בי"ד תשובה ויוה"כ תולין ויסורים ממרקין יש שאלה והלא כתוב מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו והתשובה בזה כי מה שנאמר לפני ה' תטהרו מצות עשה על התשובה שנחפש דרכינו ונחקורה ונשובה אל ה' ביוה"כ (ועי' בפרקי דר"א פמ"ו שיום הכפורים מכפר על הקלות ועל החמורות שנא' כי ביום הזה וכו' מחטאתיכם אין כתיב כאן אלא מכל חטאתיכם וזה שלא כדברי רבנו יונה ז"ל אבל יש לעיין בשיטת ר' אליעזר בפרקי דר"א שם גם לרבנו ועי' להגאון רד"ל שם ועוד נעיין בזה) ואע"פ שנתחיבנו ע"ז בכל עת החיוב נוסף ביום הכפורים (ועי' מ"ש ג"כ בשער השני אות י"ד) והטהרה אשר בידינו היא התשובה ותיקון המעשים אבל מה שכתוב כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם שהוא אמור על הטהרה שהשי"ת מטהר אותנו מן העון ומכפר עלינו כפרה שלמה ביוה"כ בלא יסורים זה נאמר על מצוות לא תעשה אבל על כריתות ומיתות בי"ד תשובה ויוה"כ תולין ויסורין ממרקין ע"כ. וצ"ב לכאורה דהא תינח הכא אפשר לומר דמכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו היא מצות עשה של תשובה ביוה"כ אבל מה נעשה במקרא דלבתריה והיתה זאת לכם לחוקת עולם לכפר על בני ישראל מכל חטאתם אחת בשנה וכאן נאמר ג"כ מכל חטאתם, וצ"ל דבאמת גם מה דאמרו תשובה ויוה"כ תולין ג"כ זה כפרה היא אבל לא כפרה גמורה וכמ"ש בירושלמי שהבאנו להדיא בכריתות ומיתת בי"ד אלא תשובה ויוה"כ מכפרין מחצה ומשו"ה מקרא זה אין קושיא כלל והעיקר מה שהקשה הוא משום דכתיב התם תטהרו דמשמע לגמרי ואין טהרה לחצאין.

אמנם מדברי רבנו לא משמע כן דהא כתב לקמן בפ"ב ה"ז יוה"כ הוא זמן תשובה לכל וכו' לפיכך חייבים הכל לעשות תשובה ועי' מ"ש בזה לקמן הרי דלא חשב מצות תשובה ביוה"כ למצות עשה, וא"כ שוב תסוב עליו הקושיא דמכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו. אמנם לרבנו כנראה קושיא מעיקרא ליתא דהרי בזמן שיש שעיר באמת מכפר על הכל וביה הרי איירי קרא וכמו שמבואר בתורת כהנים שהבאנו לעיל כי ביום הזה יכפר בקרבנות אלא דמרבה יוה"כ בשעה שאין קרבנות מקרא דכי ביום הזה אבל עיקר הכתוב בזמן דאיכא שעיר ואז הלא באמת יוה"כ מכפר על הכל ומתקיים שפיר מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו לשיטת רבנו.

בד"א שלא חילל את השם בשעה שעבר אבל המחלל את השם וכו'. הוסיף רבנו לכתוב בשעה שעבר שמלבד שאינו בגמ' עוד לא נודע ביאורו הנכון, והנה בגמ' שם איתא היכי דמי חילול השם אמר רב כגון אנא אי שקילנא בשרא וכו' ר' יוחנן אמר כגון

אנא וכו' ולפי"ז כל אלה נכללים בחילול השם שאין כח בתשובה, יוה"כ ויסורים לכפר, ודעת רבנו נראה שאינו כן שהרי כתב לעיל בפ"ה מיסודי התורה ה"י כל העובר מדעתו בלא אונס על אחת מכל מצוות האמורות בתורה בשאט נפש להכעיס הרי זה מחלל את השם ולפיכך נאמר בשבועות שקר וחללת את שם אלהיך אני ה' (ועי' מ"ש שם מקורו) ואם עבר בעשרה מישראל הרי זה חילל השם ובהי"א כתב שיש דברים אחרים שהם בכלל חילול השם והוא שיעשה אותן אדם גדול בתורה ומפורסם בחסידות ואע"פ שאינן עבירות הרי זה חילל את השם כגון שלקח וכו' עד צריך שידקדק על עצמו ויעשה לפנים משורת הדין. הרי שדברים אלו הן בגדר אביזריהו של חילול השם לאדם גדול וכתב שם להדיא ואע"פ שאינן עבירות, וכאן דייק לכתוב בד"א שלא חילל את השם בשעה שעבר דבעינן דוקא חילול השם עם עבירת האיסור וזהו חילול השם הנזכר בה"י אבל לא אותו חילול השם שבהי"א שאינה בשעה שעבר, שהרי אין כאן עבירה אלא שהיא נכללת לתלמיד חכם בכלל חילול השם ואולי נכללת במאי דאמרו בקדושין מ' אין מקיפין בחילול השם מאי אין מקיפין וכו' מר בריה דרבינא אמר לומר שאם היתה שקולה מכרעת עיי"ש.

והנה בשאלתות ברכה שאילתא קס"ז כתב אבל מי שיש בידו חילול השם בעוונותיו אין כח לא בתשובה לתלות וכו' ודייק שם מו"ר בהעמק שאלה דלמדנו רבנו דחומר חילול השם הוא דוקא בצירוף עוונות אחרים והכי אזיל סוגית הגמ' דקדושין שהבאנו אין מקיפין בחילול השם והביא ג"כ לשונו של רבנו באגרת השמד שכתב והעון הזה בין יתר העוונות אין יום הכפורים מכפר וכו', ולפי מ"ש שפיר אפשר לומר דכוונת השאלתות ג"כ כמו שכתבנו דדוקא חילול השם שיש בה עבירה ולהכי כתב חילול השם בעוונותיו אלא דהשאלתות הביא שם אחר זה היכי דמי חילול השם ומיתי לכולהו שאין בהם עבירה משמע דס"ל דגם על זה אין יוה"כ מכפר ולהכי כתב דדוקא שיש בידו עוד עוונות. ובדעת רבנו שפיר אפשר לומר כמ"ש והוא נכון.

פרק ב

הלכה א

איזוהי תשובה גמורה וכו' הוא ששלמה אמר וזכור את בוראך וכו'. שבת קנ"א ב' תניא ר' שמעון בן אלעזר אומר עשה עד שאתה מוצא ומצוי לך ועודך בידך ואף שלמה אמר בחכמתו וזכור את בוראך בימי בחורותיך עד אשר לא יבאו ימי הרעה אלו ימי זקנה והם המה דברי רבנו (ועי' ע"ז י"ט) ועי' במדרש רבה קהלת על פסוק זה וזכור את בוראך

בימי בחורותיך עד דחילך עלך עד אשר לא יבאו ימי הרעה אלו ימי הזקנה והגיעו שנים וכו' אלו היסורים עיי"ש.

אפילו עשה תשובה ביום מיתתו. עי' כ"מ ועי' ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א תשב אנוש עד דכא עד דכדוכה של נפש, ותאמר שובה (ועי' מדרש רבה איכה פ"ג אות י"א ועי' ספרי נשא ואשמה הנפש ההיא והתודה א"ר נתן זה בנה אב לכל המתים שטעונים ודוי) ועי' ילקוט בלק בפסוק כנחלים נטיו אלו רשעים גמורים שבישראל שמכניסין יגון ואנחה בלבן השעה שנכנסין לבית עולמן בשביל מעשים שעשו אם חזרו ועשו תשובה ומתו מתוך התשובה אלו ואלו בני העולם הבא.

הלכה ב

ומה היא התשובה הוא שיעזב החוטא חטאו ויסירו ממחשבתו ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד שנאמר יעזב רשע דרכו וכן יתנחם על שעבר שנא' כי אחרי שובי נחמתי ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם שנאמר וכו'. מנה כאן רבנו יסודי התשובה עזיבת החטא, הקבלה על להבא והחרטה על העבר בסוף והנה רבנו יונה בעקרי התשובה שלו מנה לעיקר ראשון החרטה ואח"כ עזיבת החטא, אמנם כתב אח"כ בעיקר השני כי יש נפק"מ בין מי שחטא על דרך מקרה כי אז לכל לראש צריכה החרטה לבא ואח"כ עזיבת החטא וע"ז נאמר ומודה ועוזב ירוחם ר"ל תחלה ומודה היינו החרטה והודוי ואח"כ ועוזב, אמנם האיש המתיצב על דרך לא טוב תמיד ושונה באולתו תשובת האיש הזה סדרה תחילה עזיבת החטא ואח"כ החרטה כמו שנאמר יעזוב רשע דרכו ומביא ג"כ קרא דאחרי שובי נחמתי שהביא רבנו דמוכח מזה שאחר התשובה באה החרטה והאריך כדרכו בדברי נועם ורבנו כנראה לא חילק ביניהם וכתב לדבר החלט שתמיד עזיבת החטא קודם לחרטה והחרטה באה לבסוף.

וכבר ראיתי להרב אור ישראל ז"ל בקונטרס כוכבי אור שעמד על סדר דברי רבנו שמנה עזיבת החטא וקבלה על להבא ואח"כ כתב וכן יתנחם על שעבר שהוא החרטה ואח"כ כתב ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם שזה שייך לגדר הקבלה להבא. ואין סדר למשנה זו שהרי צריך היה לכתוב ויעיד עליו יודע תעלומות אחר ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד, וכתב הרב ז"ל בזה דברים של טעם, כי באמת רגש החרטה הוא חלש אצל בני האדם על רוע מעשיהם באשר חסרה להם ההכרה מגדל הרעה שעשו, ומה גם אחרי ששנו בחטא ונעשה להם כהיתר, בודאי שרגש החרטה על המעשה יקהה מאד וכל עוד שלא יעזוב האדם לגמרי את חטאיו ויתרגל להטיב הרבה, לא יבא בלבבו רגש החרטה הראוי למעשיו והרי הדבר ברור כי הקבלה להבא יש לה יחס ישר עם החרטה

שכל מה שהחרטה תהיה יותר מוצקה תהיה הקבלה תקיפה ביותר, והחרטה לא תוכל להיות כל זמן שלא יתרגל הרבה בעשית הטובה, וא"כ כיון דהצריך רבנו שיעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לחטא זה לעולם, ועדות כזאת בלתי אפשרית אם לא שתהיה כבר אצלו החרטה באופן הראוי לכן כתב רבנו קודם וכן יתנחם ר"ל דבעינן שהחרטה תהיה קודם שיעיד עליו יודע תעלומות דבלא החרטה עדות זו בלתי אפשרית. ולפי"ז הרי דברי רבנו ברורים דלעולם צריכין לתשובה מעולה שתהא החרטה אחר עזיבת החטא ואחר הקבלה להבא. ומקודם לזה אין החרטה נכונה בערכה ומדתה.

ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם. כבר הראו רבותינו מקורו לפסקתא דרב כהנא פיסקא שובה וכן הוא בילקוט שם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר עד ה' אלהיך, אומרים ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם אם אנו עושים תשובה מי מעיד עלינו א"ל הקב"ה לרעה נעשיתי להם עד שנא' והייתי עד ממהר במכשפים וכו' ולטובה איני נעשה לכם עד, הוי שובה ישראל עד ה' אלהיך, והנה לפי פשוטו נראה דס"ל שהקב"ה מעיד על התשובה שהיא באמת, שלא ישוב עוד לחטא ועמד ע"ז הרב לח"מ לתמוה, דא"כ בטלה הבחירה, וכתב לפרש דברי רבנו ויעיד עליו יודע תעלומות, כלומר שיעמיד עליו את היודע תעלומות לעד, כמו ואעידה לי את השמים וכו'.

ובאמת אם בשביל קושיתו לבד אין בה משום הכרח, שאם שאין לישבה במ"ש רבנו לקמן לפי שדעת המקום אין בנו כח להשיג אבל גם בלא זה שפיר ניחא דאין הכוונה כאן לידיעה החלטית כי אם לידיעה שכלית ע"פ השתלשלות הסבות והמסובבות שאינה מחייבת כלל, וגם היא אינה בגדר ידיעת האדם, שאיננו יודע לא סבה ולא מסובב מסדר השתלשלותן מראש, אבל מ"מ נראה מקרא דמייתי רבנו שר"ל כמו שכתב הלח"מ וראית רבינו היא מקרא דאמרו אליו כל תשא וכו' ולא נאמר עוד אלהינו למעשה ידנו, הרי דכל זה יאמרו להקב"ה, דלא ישובו לחטאם לעולם, ומעמידים אותו לעד ועי' כ"מ, ועדיין צ"ב.

הלכה ג

כל המתודה בדברים ולא גמר בלבו לעזוב הרי זה דומה וכו'. עי' כ"מ והוא מגמ' דתענית ומפרש לה רבנו לעזיבת החטא ועי' להרבינו יונה בשערי תשובה שער א' אות י"ט ומודה ועוזב ירוחם פירוש אע"פ כי יסודות התשובה שלשה החרטה והוידוי ועזיבת החטא, החרטה והוידוי בכלל מודה כי המתודה מתחרט, ואין תשובה פחותה משלש אלה כי המתחרט ומתודה ואינו עוזב החטא דומה למי שטובל ושרץ בידו וכו' והם דברי רבנו, והדברים מפורשים בילקוט תהלים פרק ק' ומודה ועוזב ירוחם אמר ר' יהודה

ומודה על מנת לעזוב ירוחם וכן הוא בפסקתא דרב כהנא פסקא כ"ד על שם ר' יצחק והם המה דברי רבנו כאן.

וצריך לפרוט את החטא שנאמר אנא חטא העם וכו'. עי' כ"מ ולח"מ טעמים דלמה פסק רבנו כר' יהודא בן בבא ולא כר' עקיבא, וכבר השיגוהו דמהא דרב וה"נ אין שייכות לזה דהתם בפרסום לרבים, ולא בינו לבין קונו וגם מברייתא דעבירות שהתודה עליהם ביוה"כ שעבר ג"כ דחה הרב לח"מ. אמנם מצאתי בשיטתו של רבנו יהודא בן ברכיה בפירושו על הרי"ף שכתב והרב ר' משה ז"ל פסק כר"י בן בבא אע"ג דקי"ל בעלמא הלכה כר"ע מחבירו משום דפלוגתא דר' אליעזר בן יעקב ות"ק בר' יהודה בן בבא שייכא ופשטיה מסייע ליה אבל הרב ר"י בן גיאות ז"ל כתב הלכתא ומנהגא כר"ע ע"כ.

והנה הרב סדר משנה כתב משום דר' יהודה בן בבא היה בדור שהיה לפני דורו של ר' עקיבא שהרי ר"י בן בבא היה מן הכת הראשונה אחר החרבן ור"ע היה מן הדור השני אחר החרבן וכמבואר בהקדמת רבנו לפי' המשנה עיי"ש ולפי"ז נקרא ר"י בן בבא רבו של ר"ע ואין הלכה כר"ע מרבותיו, והנה אם כי באמת כ"כ רבנו בהקדמתו אבל הדברים צריכים בירור רב ועי' סנהדרין י"ד ור' מאיר ר"י בן בבא סמכיה והאמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן כל האומר ר"מ לא סמכו ר"ע [אינו אלא טועה, הרי שסמכו ר"ע] לר"מ קודם שסמכו ר"י בן בבא ולפנינו בשמחות פ"ח הגי' וכשנהרג ר"ע בקיסרי באתה השמועה אצל ר"י בן בבא ואצל ר' חנינא בן תרדיון עמדו וחגרו שקים וכו' ואמרו אחינו שמעונו וכו' לא נהרג ר"ע אלא למופת שנא' וכו' ואיך שלא נדחוק לגרוס וכשנתפס ר"ע משום דמשמע גם באגרת דרב שרירא גאון זצ"ל שכתב ומסר ר"ע את עצמו להריגה אחר שנפטר ר' יוסי בן קסמא ונהרג ר"ח בן תרדיון, וכאן הרי אמרו שהגיעה השמועה גם לר' חנינא בן תרדיון, אבל מ"מ בחד זמן מתו זה אחר זה, והרי גם ר"ע מת בזקנה מופלגת, ועי' בעירובין כ"ג אחד בור הרבים ובאר הרבים ובאר היחיד עושין להם פסין וכו' דברי ר"ע ר"י בן בבא אומר אין עושין פסין אלא לבאר רבים בלבד ולשאר עושין חגורה גבוה י' טפחים א"ר יוסף אמר רב יהודה אמר שמואל הלכה כר"י בן בבא, ואם היה בכלל רבותיו לא היה צריך ר"י אמר שמואל לומר כן, ושם במשנה דגינה וקרפף שהן שבעים אמה ושריים דפליגי ג"כ ר"י בן בבא ור"ע אי בעינן שומירה ובית דירה ובהא הלכתא כר"ע, יהיה איך שיהיה אין לבנות על זה שום יסוד וגם אי גרסינן כאן כמו בירושלמי ותוספתא דבר פלוגתיה דר"ע הכא הוא ר' יהודה בן בתירה ובזה בודאי א"א לכוין דבר, דכמה ר"י ב"ב איכא, מלבד ר"י בן בתירה דנציבין, ומלבד ר"י בן בתירה בירושלמי סנהדרין סוף פ"ז הובא בתוס' מנחות ס"ה דר' אליעזר ור' יהושע בטלו מכשפות מאביו של ר'

יהודה בן בתירה שלא היה יכול להוליד הנה ישנו ר"י בן בתירה חבירו של ר' יוחנן בן זכאי עי' ר"ה כ"ט והוא היה מן המעידים בו ביום בעדיות. ועוד אחד היה תלמידו של ר' אליעזר והובא במשנה נגעים פ"ט מ"ג ובפי"א מ"ז שר' אליעזר אמר עליו חכם גדול אתה שקיימת דברי חכמים והדברים ארוכים בזה.

אולם נראה לי בדעת רבנו שהכריע לפסוק כר' יהודה בן בבא ע"פ מה שמצאתי לרבנו בספר המצוות החדש במצות עשה ע"ג שהבאנו כבר בריש הל' תשובה, שהעתיק דברי המכלתא באופן אחר ממה שהוא לפנינו בכל ספרי המצוות וז"ל ולשון מכלתא בפי' זה הפסוק לפי שנא' והתודה אשר חטא יתודה על חטא שחטא עליה על החטאת כשהיתה קיימת (וכו' ובכל ספרי רבנו ליתא לנוסחא זו) ובאורו הפשוט הוא שצריך להתודות על החטא ולפרטו ויליף לה מוהתודה אשר חטא ולהכי הכריע כן רבנו, ועי' ב"ח בשו"ע סי' תר"ז שהאריך להוכיח שכן דעת כל הראשונים הרי"ף והר"י והרא"ש והסמ"ג עיי"ש נגד דעת הטור, וראיתי לחכם אחד שרצה לומר דבאמת פסק רבנו כר' עקיבא, אלא דרבנו מפרש דפלוגתת ריב"ב ור"ע הוא רק לענין לפרסם ברבים, דריב"ב ס"ל דצריך לפרסם ברבים, וראיה מדכתבה תורה ויעשו להם אלהי זהב, ור"ע סבר דא"צ לפרסם ברבים והא דכתבה תורה הוא משום למוד זכות על ישראל, ולפי דברינו יונח שפיר דדחקו לרבנו לפרש כן משום דבמכלתא איתא להדיא הלימוד דצריך להתודות על חטא שחטא, ועל כרחך צ"ל דפלוגתיהו דריב"ב ור"ע היא רק לענין פרסום הרבים, אלא דבירושלמי שהבאנו לא משמע כן, והמחוור כמו שכתבנו לעיל.

ומצאתי עוד בפסקתא רבתי פסקא אשרי נשוי פשע, אמר הכתוב מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועוזב ירוחם כיון שישראל פורטים את עוונותיהם ומתודים לפני הקב"ה הוא סולח להם ועובר על פשעיהם שנא' כי ביום הזה וכו' הרי שתפס לעיקר דצריך לפרוט את החטא. ומה שהקשו מירושלמי דנדרים פ"ה ע"פ ביאור התוס' שם בניטין ל"ה כבר האריכו כל המחברים לבאר כי אין הביאור בירושלמי כמ"ש התוס' ועי' קרבן עדה שם וגם דבריו דחוקים ועי' סדר משנה האריך בישוב הדברים בבאור הירושלמי אל נכון.

הלכה ד

מדרכי התשובה וכו'. מקורו הוא בגמ' דר"ה כמ"ש הכ"מ אבל רבנו הוסיף בזה דברים רבים שאינם שם והנה כשתדקדק בדברי רבנו תמצא שכלל בדבריו כל הח"י עיקרים שמנה הרבינו יונה שם לתשובה וכתב רבנו ועושה צדקה כפי כחו רמז רבנו לדבריו בפ"ז מהל' מתנות עניים ה"ה בא העני ושאל די מחסורו ואין יד הנותן משגת נותן לו

כפי השגת ידו וכמה עד חמישית נכסיו מצוה מן המובחר ואחת מעשרה בנכסיו בינוני פחות מכאן עין רעה וכו' ור"ל דאפילו בעל תשובה לא יצא חוץ מגדרו אלא שהוא מחויב לתת כפי כחו דהיינו חמישית כשעור חכמים בעין יפה וזה מקרי כפי כחו שהרי כך שיערו חכמים לעין יפה.

ומתרחק הרבה מן הדבר שחטא בו. זה מ"ש רבנו לעיל בפ"ד מהל' דעות.

ומשנה שמו כלומר אני אחר ואיני אותו האיש שעשה אותן המעשים. כן ביאר רבנו אמרם במדרש רבה בראשית פמ"ד רב הונא בר' יוסף אמר אף שינוי השם למעשה טוב.

הלכה ה

בד"א בעבירות שבין אדם לחבירו. ובהשגה א"א וכן עבירות המפורסמות עי' כ"מ ולח"מ דס"ל רבנו דרב יהודה אמר רב ורב נחמן פליגי ופסק כר"נ והראב"ד ס"ל דלא פליגי כלל, ונראה הכרח לדעת רבנו מדרשתם ז"ל אמר ר' אליעזר בנוהג שבעולם אדם המבזה את חבירו ברבים ולאחר זמן מבקש לרצות לו הוא אומר אתה מבזה אותי ברבים ומתרצה לי ביני ובינך לך והבא אותם האנשים שביזיתני בפניהם ואני מתרצה לך אבל הקב"ה אינו כן אלא אדם עומד ומחרף ומגדף בשוק והקב"ה אומר לו עשה תשובה ביני ובינך ואני מקבלך שובה ישראל עד ה' (ילקוט שם וכן הוא בפסקתא שובה) הרי להדיא דאף שהחטא מפורסם סגי בתשובה בינו לבין המקום, אלא שאפשר לדחות דר"ל דבדיעבד תועיל תשובה בלי פרסום החטא אבל לכתחלה בודאי צריך לפרסם ויש לעיין עוד בכל זה.

הלכה ו

אע"פ שהתשובה והצעקה יפה לעולם בעשרה ימים שבין ראש השנה ויוה"כ היא יפה ביותר ומתקבלת היא מיד שנאמר דרשו ה' בהמצאו בד"א ביחיד אבל בצבור וכו'. פסק רבנו כר' יצחק אע"ג דפליגי עליה ר' עקיבא ור' אלעזר שם וכן סתם בריתא דאם לא שב בינתים אפילו הביא כל אילי נביות שבעולם אין מוחלין לו, וכן קשה על הרי"ף שפסק ג"כ כר"י אבל הוא ע"פ מה דאמרו שם ט"ז א' כמאן מצלינן האידנא אקצירי כמאן כר' יוסי ואיבעית אימא לעולם כרבנן וכדר' יצחק, והרי סתם מתני' דידן שם דלא כר' יוסי ועל כרחך כדברי ר' יצחק קי"ל להכי פסקו כוותיה.

והנה מסוגית הגמרא משמע דדרשת דרשו ה' בהמצאו ביחיד בעשרת ימי תשובה הוא למאן דס"ל דגזר דין של יחיד אינו נקרע וכאמרם לא שב בינתים אפילו הביא כל אילי נביות שבעולם אין מוחלין לו ורק בעשי"ת מהני ולצבור בכל זמן נקרע הגזר דין אבל רבנו הרי פסק כר' יצחק דיפה צעקה לאדם בין קודם גזר דין בין לאחר גזר דין וכמו

שנתבאר ומ"מ הביא גם כן החלוק בין עשי"ת לשאר כל השנה ביחיד דבשאר כל השנה אינו מתקבל מיד ובעשי"ת מתקבל מיד משום דס"ל דדרשא זו לא פליגי אדר' יצחק כלל (וכן נראה דעת הרי"ף והרא"ש ז"ל דהביאו הסוגיא לחלק בין יחיד לצבור ובין כל השנה לעשרת ימי תשובה ואע"פ כן הביאו גם להא דר' יצחק והוא כדברי רבנו (במקום הזה ציין הגאון המחבר זצ"ל "יש להאריך כאן") .

אבל צבור כל זמן שעושין תשובה וצועקין בלב שלם הם נענין. ראיתי מקשים על זה מהא דאמרו בתענית ח' א' א"ר אמי אין תפלתו של אדם נשמעת אלא א"כ משים את נפשו בכפו איני והא אוקים שמואל אמורא עליה ודרש ויפתוהו בפיהם וכו' ואע"פ כן והוא רחום יכפר עון, ומשני כאן ביחיד כאן בצבור, הרי דבצבור מהנה גם בויפתוהו בפיהם ולמה כתב רבנו דוקא וצועקים בלב שלם. וכתבו לחלק גם בצבור בין עשרת ימי תשובה לשאר כל השנה דבעשי"ת מהני ויפתוהו בפיהם, משא"כ בשאר כל השנה, והוכיחו כן דהכא בתענית על כרחך בעשי"ת קאי דהא דביחיד מהני במשים נפשו בכפו על כרחך בעשרת ימי תשובה, דבשאר כל השנה אפילו הביא כל אילי נביות אין מוחלין לו. ולפי מ"ש אנו בדברי רבנו לעיל אין זה מוכרח כלל וגם ליחיד מהני בשאר כל השנה לדעת רבנו דס"ל כר' יצחק. אבל באמת קושיא מעיקרא ליתא, דבצבור אפשר שזכותם גדול כ"כ שלפעמים נענין גם בשעה שויפתוהו בפיהם ולבם לא נכון עמו משא"כ ביחיד, אבל האם אפשר לומר שתמיד הם נענין גם בשעה שלבם לא נכון עמו, ורבנו הרי כללא כייל שתפלת הצבור נשמעת תמיד ונענין עליה תמיד, וזה אינו אלא כשהם צועקים בלב שלם, וראיות ע"ז בכל מקומות שבש"ס שכל זמן שהצבור לא קרא בלב שלם לא נענה.

הלכה ז

יוה"כ הוא זמן תשובה לכל ליחיד ולרבים והוא קץ מחילה וסליחה לישראל לפיכך חייבים הכל לעשות תשובה ולהתודות ביוה"כ. כבר הבאתי לעיל דעת רבנו יונה ז"ל בשעריו שער ב' אות י"ד שכתב ומצות עשה מן התורה להעיר האדם את רוחו לחזור בתשובה ביוה"כ שנא' מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו, וחזר ושנה הדברים לקמן בשער הרביעי אות י"ז כי מה שנאמר לפני ה' תטהרו מ"ע על התשובה שנחפש דרכנו ונחקורה ונשובה אל ה' ביוה"כ ואע"פ שנתחייבנו על זה בכל עת החיוב נוסף ביוה"כ ע"כ, ובבה"ג הל' יוה"כ כתב ומחייב בר ישראל לאודוי ביומא דכפורא שנא' כי ביום הזה יכפר עליכם וגו' ואשכחן דהאי כפרה וידוי דברים הוא דתניא וכפר בעדו ובעד ביתו בהרצאת דברים הכתוב מדבר וכו' ומשמע ג"כ דהוא מדאורייתא אבל לא מקרא דלפני ה' תטהרו אלא מכי ביום הזה יכפר עליכם, אבל עי' ביראים סי' קכ"א שאחר שהביא דין וידוי יוה"כ

לכהן גדול כתב תולדה למצות עשה צוו חכמים שכל ישראל יתודו בין איש בין אשה ביום הכפורים וכו' הרי דס"ל דהוא רק דרבנן, והחינוך במצוה שס"ד כתב והעובר ע"ז ולא התודה על חטאיו ביוה"כ שהוא יום קבוע מעולם לסליחה ולכפרה ביטל עשה זה, והיינו עשה דוהתודו.

והנה מדברי רבנו אינה ניכרת דעתו בזה בכוונתו לפיכך חייבים הכל לעשות תשובה אבל כנראה דעתו כדעת החינוך, ועוד נשוב לעיין בזה, והנה לשונו של רבנו מתאים עם מה שאמרו במדרש שובה הובא באור זרוע הגדול הל' יוה"כ סי' רע"ז יתברך שמו של הקב"ה ויתעלה זכרו שהוא מחבב את ישראל ותיקן להם עשרת ימי תשובה שאפילו יחיד עושה בהם תשובה מקבלים תשובתו כתשובת ציבור לפיכך צריכים כל ישראל להחזיק בתשובה וכו' (כאן נמצא רשום בכת"י של הגאון המחבר זצ"ל "וצריך לברר עוד הענין") ועי' בפסקתא רבתי, בהוספה פיסקא שובה פ"ג יתברך שמו ויתעלה זכרו שהוא מחבב את ישראל ותיקן להם עשי"ת שאפילו יחיד עושה בהן תשובה מקבלין תשובתו כתשובת צבור לפיכך צריכים כל ישראל להחזיק בתשובה ולעשות שלום בין אדם לחבירו ולמחול זה לזה בערב יוה"כ כדי שיקבל תשובתם וכו' וזהו גם נוסח רבנו באמרו לפיכך.

ומצות וידוי יוה"כ שיתחיל מערב היום קודם שיאכל וכו'. לשון הסוגיא כמו שהיא לפנינו מצות וידוי ערב יוה"כ עם חשכה אבל אמרו חכמים יתודה קודם שיאכל וישתה שמא תטרף דעתו אבל לפי"ז מצות וידוי ערב יוה"כ נשאר דהוא עם חשיכה (ור"ל אחר שאכל ושתה) אלא שהוסיפו חכמים מפני החשש שמא תטרף דעתו שיתודה גם קודם, דהרי לא פליגי ע"ז כלל והרי גם מזה הוכיח הרמב"ן ז"ל שיטתו דמחויב להתודות עם חשיכה וכדאמר דמשמע דהכי קתני דמצות וידוי של ערב יוה"כ עם חשיכה הוא דהיינו לאחר שיאכל וישתה אלא שהקדימו לו חכמים להתודות קודם שיאכל שמא תטרף דעתו בסעודה, ועלה קאמר שאע"פ שהצריכו לו להקדים ולהתודות עיקר הוידוי לא הפסיד את מקומו וכו' עיי"ש [וראיתי להעיר כאן מדברי הבה"ג שלא ראיתי מי שהביאו דמבואר בו בהדיא דלא כהרמב"ן ז"ל שכתב ולאחר שהתודה הללו ששה וידויים (של קודם אכילה וחמשה דיוה"כ גופיה) מובטח לו לאדם שמתכפרים לו עונות וכו' שבינו לבין המקום הרי להדיא דלא כהרמב"ן ז"ל] ואלו רבנו לא הזכיר כלל הדין דמצות וידוי עם חשיכה (ועי' בירושלמי סוף יומא מצות הוידוי ערב יוה"כ עם חשיכה עד שלא נשתקע במאכל ובמשתה ונראה דגם קודם האכילה עם חשיכה קרי ליה וצ"ב) וראה זה מצאתי ברי"ף ז"ל גרסתו בבריתא ת"ר מצות וידוי ערב יוה"כ עם חשיכה דברי ר' מאיר וחכ"א צריך שיתודה קודם שיאכל וישתה שמא יארע דבר קלקלה בסעודתו וכו'

הרי דחכמים פליגי על ר"מ דס"ל דמצות וידוי עם חשיכה, וס"ל דמצות וידוי קודם אכילה והם המה דברי רבנו שמצות וידוי יוה"כ שיתחיל מערב היום קודם שיאכל והוא כחכמים דר"מ, ולפי גרסא זו מדויקים גם יתר הדברים שעמד עליהם הרמב"ן ז"ל כמו בהא דאמר ואע"פ שהתודה קודם שאכל יתודה ערבית וכי תעלה על דעתך שלא יתודה ביוה"כ מפני שהתודה קודם יוה"כ והלא עיקר הודוי ביוה"כ הוא. ולפי"ד רבנו וגירסתו גם זה מדויק היטב, שעיקר מצות הוידוי אליבא דרבנן הוא בערב יוה"כ קודם האכילה ואז הוא וידוי יוה"כ ועיקר מצותו, ואע"פ כן מחויב להתודות גם ביוה"כ בכל התפלות. ומדברי התוס' ישנים נראה ג"כ שהיתה להם גי' זו דחכמים פליגי על ר"מ. ועי' באגודה יומא שכתב מצות וידוי ערב יוה"כ חכמים אומרים צריך שיתודה קודם שיאכל וישתה, ויש מקום לשער כי היתה גם גרסתו כגי' הרי"ף שהבאנו אבל אינו מוכרח. ועי' ביראים סי' קכ"א הביא ג"כ כגי' הרי"ף דברי ר"מ וחכמים אומרים וכו'.

והיכן מתודה וכו'. לא הזכיר רבנו הוכחת הגאונים מסוגין דצריך לעמוד בשעת וידוי דהרי הוכיחו בגמ' דעיקר וידוי הוא אבל אנחנו חטאנו מהא דשמואל דקם אכרעיה כי מטא שלוחא דצבורא לאבל אנחנו חטאנו וכבר עמד ע"ז הרב תוספות יוה"כ ז"ל בשם שיירי כנסת הגדולה. ואנכי כתבתי במקום אחר לישב השגת הגאון אור גדול זצ"ל על הרמ"א בסי' קכ"ד שהביא מהגהות מנהגים שכל פעם יעמדו כשחוזר השליח ציבור התפילה. והשיג ע"ז הגאון הנ"ל דהרי מבואר להדיא כאן דשמואל הוי יתיב בעת חזרת הש"צ וקם לאבל אנחנו חטאנו. והנה מלבד שאין זה מוכרח כלל שהרי כתב הסמ"ג ז"ל במצות עשה ט"ז אחרי הביאו עובדא דבר המדורא ומשם אני מביא ראיה שלא היה רגיל לעמוד ביוה"כ (ועי' באגודה ביומא דף קל"ט כתב אכן יש שאין נוהגין לעמוד ומביאין ראיה מהא דבר המדורא וכו' ומשמע שלא היה עומד כל היום) ושמא אנוס היה מחמת זקנה או מחמת חולי ולא היה יכול לעמוד כל היום עכ"ל וכן מצאתי שהובא כל זה בהגהות מימוניות סוף הל' שביתת עשור מבלי אשר הביא מקור הדברים ולפי"ז נדחה גם ראית הגאון הנ"ל. אולם לפי"ז עוד תגדל הראיה דמחויב לקום בשעת וידוי אבל אמרתי דהביאור בגמ' כיון דמטא שלוחא דצבורא לאבל אנחנו חטאנו ר"ל דבאמת הרי אומר הש"צ פסוקים ובדברי רצוי וכמ"ש הר"ן וכן הסדר בכל מקום אלא שאח"כ אומר וידוי אבל אנחנו חטאנו והנה הפסוקים שאומרים הרי אינם מסדור תפלת שלוחא דצבורא רק הוספה כעין פיוטים, ובודאי רשאי לישב אז שהרי אין שעת תפלה וחזרת הש"צ ובין שהגיע לאבל אנחנו חטאנו ובין שהש"צ צריך להודות בברכה רביעית הרי זה בכלל תפלת הש"צ וצריך לעמוד והוכיח מזה הגמ' דזהו עיקר הוידוי והוי מכלל תפלת

הש"צ ווידויו לברכה הרביעית ולהכי קם שמואל, ולפי"ז הרי אין ראיה דצריך לעמוד בשעת וידוי, אלא משום דהוא שעת תפלת הצבור. ופשוט.

ואולי הוכחות הגאונים שצריך לומר עם השליח ציבור שהיתה גרסתם כמו שהיא לפנינו קם אמר ר"ל ששמואל אמר אבל אנחנו חטאנו עם הש"צ, ואמר בגמ' ש"מ זהו עקרו של וידוי אבל גי' הרי"ף וכן הגרסא בכת"י קם מיקם אמינא ש"מ עיקר וידוי, וקאי על בר המדורא, ושמואל רק קם והוא כמ"ש משום שהוא תפלת הצבור וחזרת הש"צ אבל לא אמר כלל. ויש להאריך עוד בזה, דהרמ"א לטעמיה הביא גם דיוק הגאונים בסי' תר"ז דצריך לומר עם הש"צ ולדברינו זה ליתא ועוד נדבר בזה. (עוד מצאתי בהרא"ש שהיתה לפניו הגי' ש"מ עיקר וידוי מעומד הוא, והביאו כן גם בשם הרי"ף אבל ברי"ף לפנינו ליתא לגי' זו. וכנראה הרי לא היתה כן גם גי' הגאונים שהרי הגאונים כתבו דמהא שמעינן שחייב אדם לומר הוידוי מעומד. ולפי גי' הרי"ף דבר המדורא הוא דאמר לא שנו אלא דלא אמר אבל חטאנו אבל אי אמר אבל חטאנו לא צריך, משמע כמו שכתבנו דהרי איכא כמה נוסחאות בוידוי והיה אומרים כמה מהם, ואמר כיון שאמר הנוסח של אבל אנחנו חטאנו אינו צריך עוד לאותן הנוסחאות, ואמר אח"כ ששמואל היה קם לאותו הנוסח ולא לנוסחאות אחרות ש"מ דזהו עיקר וידוי) ועי' בה"ג הל' יוה"כ ויחיד דלא גמיר אתה יודע ואתה נותן יד לפושעים כדאמר בצלותיה אבל אנחנו חטאנו אשמנו בגדנו נפיק ביה ידי חובתיה, הרי להדיא שאמרו עוד נוסחאות אלא שזהו העיקר ובו יוצאין אם אינו יודע נוסח אחר.

הלכה ח

הודוי שנהגו בו כל ישראל אבל אנחנו חטאנו (**כולנו**). והנה כבר עמדו ע"ז שהרי באנחנו חטאנו לבד אינו יוצא שהרי עכ"פ צריך לומר חטאנו עוינו פשענו ועי' לח"מ וכתב שצ"ל אבל אנחנו חטאנו וכו'. ואפשר לומר שתיבת כולנו המוקפת צ"ל כולהו שהרי בנוסחאות הישנות ליתא כלל. אבל אין צורך לכל זה, דאבל אנחנו חטאנו הוא רק נוסח של וידוי כמו אתה יודע רזי עולם וממעמקי הלב או בתורתך כתוב וכו' שהוא רק קריאת שם של נוסחאות והנוסח של אבל אנחנו חטאנו מבואר בדברי רבנו בסדר התפילות ופשוט.

עבירות שהתודה עליהם וכו'. פסק כר' אליעזר בן יעקב (לפי גרסתנו בגמ' אבל באמת יש גם גירסא דראב"י סובר דא"צ ועי' היטב ברבנו יונה בסוף הספר) וכ"כ הכ"מ משום דמשנתו קב ונקי והשיגו עליו מפסק רבנו בכמה מקומות דלא כראב"י בבריתא ועי' בהל' ע"ז פ"י ה"י ובפ"ב מהל' בית הבחירה. והנה הרב סדר משנה כתב ע"פ מ"ש הר"ן

בחדושיו לסנהדרין נ"ו דהרמב"ם פסק כר' אליעזר שם אף שהוא יחיד משום דאמרינן על זה בגמ' מנה"מ אמר שמואל דאמר קרא דאי לאו דהלכתא היא לא הוי אמר מנה"מ, אלמא דסתמא דגמ' סברה אה"נ דכוותיה דאמר ואלא מה אני מקיים ככלב שב על קיאו ומשמע מזה דסתמא דגמ' סברה כן. ואין זה מוכרח כלל דהא גם בדר' עקיבא ור' יהודה בן בבא אמר בגמ' אלא מהו שאמר משה וזה ג"כ סתמא דגמ' כדהכא דהא אמר כדברי ר' ינאי ואע"פ כן פסק רבנו כריב"ב ולא כר"ע.

הלכה ט

כגון החובל את חבירו וכו' עד או גוזלו. ר"ל לאפוקי מזיק ממונו וכמ"ש רבנו בפ"ה דחובל ומזיק ה"ט ועי' לח"מ שם.

לא רצה חבירו למחול לו. עי' תוספות יוה"כ וסדר משנה מה שעמד בזה ודברי רבנו הם הסדר בירושלמי ההן דחטא על חבריה צריך מימר ליה סרחית עלך ואין קבליה הא טבאות ואין לא מייתי בני נש ומפייס ליה קומיהון וכו' ועי' בט"ז סי' תר"ו ולא ראו רבותינו את כל אלה.

וזה שלא מחל הוא החוטא. מקורו הוא במדרש רבה חוקת פי"ט וכן הוא בתנחומא שם והוא בילקוט שם כיון שאמרו חטאנו מיד נתרצה להם מכאן שאין המוחל יהיה אכזרי ומנין שאם סרח אדם לחבירו ואינו מוחל לו שנקרא חוטא שנא' גם אנכי חלילה לי מחטוא לה' מחדול להתפלל בעדכם וזהו מקור דברי רבנו ועי' ברכות י"ב ב' שדריש להא דרשא אחרת.

ואם היה רבו הולך ובא אפילו אלף פעמים. עי' כ"מ ולח"מ כן הוא להדיא בריי"ף וכן הגי' בכת"י הובא בדקדוקי סופרים להדיא רבו שאני וכן גי' רבנו חננאל ושנינן הני מילי אדם עם חברו אבל תלמיד בהדיה רב שאני כלומר ר' חנינא רבו של רב היה [האמנם כי הרבה יש לעיין בזה ואיפוא מצאו שר"ח היה רבו של רב (וצ"ל דלאו דוקא רבו אלא גם חכם מובהק בכלל ועי' מג"א בשם מעגלי צדק) ולהיפך מצינו בהרבה מקומות בש"ס רב ור' חנינא וכו' בכולהו סדר מועד וכו' הרי דאקדמיה עוד רב לדר' חנינא. גם עיקר הדבר שר"ח היה ראש ישיבה כמו שפירש"י ז"ל הוא תמוה דהא דאמר רבי ר' חנינא בר חמא ישב בראש הוא התמנות בהנהגת המתיבתא או הצבור אבל לא ראש ישיבה שהרי מינה את בניו אחריו לנשיא וחכם וכבר האריך בזה הרב דורות הראשונים ח"ב מחברת א' עיי"ש וכן מה שהקשו דמוכח מזה דרב היה בארץ ישראל שלשה עשר שנים בהיות ר"ח יושב בראש, והרי רב ירד לבבל עוד בימי רבי עי' סנהדרין ה' וכבודם במקומם מונח

והרי שם להדיא שלא ירדו אלא לזמן ורב ירד לבבל להשתקע בימי רב יהודא נשיאה והאריך בכל זה הרבה].

הלכה י

אבל העכו"ם וכו' וכן הוא אומר על הגבעונים לפי שלא מחלו ולא נתפיסו והגבעונים לא מבני ישראל המה. יבמות ע"ט מפייס ולא פיסינהו אמר ג' סימנים יש באומה זו וכו'.

הלכה יא

החוטא לחבירו ומת חבירו קודם שיבקש מחילה מביא עשרה בני אדם וכו'. עי' מג"א דאם חרפו לאחר מיתה א"צ לילך על קברו אלא מבקש ממנו מחילה במקום שביישו ועי' בים של שלמה ב"ק פ"ח ס"י דצריך ללכת על קברו עם עשרה אנשים ועי' בהגהות הרמ"א בחו"מ סי' ת"כ והביאו הגאון רע"א ומדיוק דברי רבנו כאן משמע כהמג"א דדוקא בחוטא לחבירו ומת קודם שיבקש מחילה דינא הכי.

פרק ג

הלכה א

כל אחד ואחד מבני האדם יש לו זכיות ועוונות מי שזכיותיו יתירות על עוונותיו צדיק וכו'. כתב רבנו זה לשלול מדעת רבותינו ז"ל המפרשים דרשע וצדיק בדין זה קאמר וכמו שהביא הר"ן ז"ל בשם הרב רבי ישעיה דיטרני הזקן ז"ל וכתב זה בכדי לישב הקושיא דהרי אנו רואין כמה צדיקים שזכיותיהן מרובין ונכתבים למיתה וכו' והקדים רבנו לכתוב דעיקר הוא מי שזכיותיו יתירות גם בא לשלול מדעת רבותינו הסוברים דחייב מיתה לעולם הבא הוא וכמ"ש התוס' ז"ל ורבנו לא ס"ל כן (ועי' לח"מ מ"ש בדעת רבנו והוא מוקשה מאד לרגיל בלשון רבנו).

והנה הרשב"א ז"ל בראש השנה ט"ז כתב יש לפרש דחייב מיתה דקאמר בעוה"ב קאמר אבל בעוה"ז יש צדיק אובד בצדקו ויש רשע מאריך ברעתו אלא שאני תמה שהרי אפילו רשע גמור כל ימיו ועשה תשובה באחרונה אין מזכירין לו שום דבר מרשעתו וא"כ מאי נחתמין לאלתר, ואפילו צדיק גמור כל ימיו ומרד באחרונה אבד כל הראשונות וגזר דין דיחיד אינו נקרע דקאמרינן היינו גזר דין בטובות עוה"ז ורעותיו קאמר הא בחיי העוה"ב הכל הולך אחר שעת סוף ימיו וברוך אל אמת היודע האמת עכ"ל וזה שיטת רבנו דלא קאי על עוה"ב, (ויש לעיין עוד בפסקתא דרב כהנא פיסקא שובה הנוסח שלשה פנקסאות הן אחד של צדיקים גמורים ואחד של רשעים גמורים ואחד של בינונים, אלה לחיי עולם אלו צדיקים גמורים ואלו לחרפות ולדראון עולם אלו הרשעים ימחו וכו'

ועם צדיקים אל יכתבו אלו הבינונים שנתן להם הקב"ה עשרה ימים, ומשמע דקאי על עוה"ב, ושם בפסקא דרשו אבל בר"ה זמן דיני נפשות הוא אם למות אם לחיים כדאמרינן בתקיעתא דרב וכו').

והנה מרן הגר"א ז"ל בסי' תקפ"ב השיג על דעת האומרים דלא קאי על עוה"ב אלא על עוה"ז, דהא אמרינן שם ואדם נידון בר"ה וגזר דין שלו נחתם ביוה"כ אלמא אין החתימה אלא ביוה"כ ומתניותא (כן הוגה בנוסח ישן שבסוף ר"ה מגוף כת"י קדשו ור"ל הנך בריתות דלעיל) בכל אדם מיירי וכן מ"ש שם תבואה שאירע בה קרי או אונס וכו' ועי' טורי אבן בזה) וכן אדם שאירע בו קרי או אונס קודם יוה"כ נידון לשעבר וכו' החליט הגמ' בכל אדם אלא דחיי העוה"ז שוין בכל אדם אלא דאע"פ שנכתב אם חוזר בעשי"ת נקרע הגזר דין ונכתב ונחתם ביוה"כ לטובה וזהו התועלת דאינו נחתם עד יוה"כ וזה שכתב שב בינתים וכו' וזה שמבקשין בעשי"ת כתבנו וכו' ליקרע גזר דין ויכתבנו לחיים וכו' עכ"ל, רצונו לומר דא"א לומר דקאי הכא אעוה"ז, דהרי אמרו כאן נכתבין ונחתמין לאלתר ואי בעניני עוה"ז הרי ביוה"כ נחתמין ולא בר"ה, ועל כרחך דהכא על חיי העוה"ב קאי וכשיטת התוס' ודעימיהו וזה נחתם תיכף בר"ה אבל בעניני העוה"ז רק נכתב בר"ה ונחתם ביוה"כ, ובאמת גם בזה איכא שנוי גרסאות, דבאמת יש גורסין כאן רק ונכתבין לאלתר לחיים וכן ברשעים, וכ"כ ברבנו חננאל ודיליף לה ר' אבין מקרא דימחו מספר חיים ועם צדיקים אל יכתבו, מפרש לה רבנו חננאל ימחו מספר חיים כלומר אפילו אם היו צדיקים ונכתבו לחיים וחזרו לרשעתם ימחו מאותו הספר של חיים שנכתבו בכלל ספר הצדיקים וכו'.

ומלבד זה הרי אמרו בירושלמי פ"א דר"ה אחרי שהביא פלוגתת הבריתות אי נחתם ג"כ בר"ה או נחתם ביוה"כ או נחתם כל אחד בזמנו מילתא דרב אמרה כולהם נידונין בר"ה וגזר דין של אחד מהם מתחתם בר"ה דתני בתקיעתא דרב זה היום תחלת מעשיך וכו' ועל המדינות בו יאמר וכו', ולפי"ז אנן דנהגינן כרב הרי גם הגזר דין נחתם בר"ה וכן מבואר לקמן בדברי רבנו שכל אחד נחתם בר"ה.

והנה כבר הביאו סיעתא לשיטת רבנו מהא דמפורש בירושלמי פ"ק דר"ה שם אלו שמתים מר"ה עד יוה"כ מאי זה דין הם מתים וכו' ולא שמיע דאמר ר' קרוספא בשם ר' יוחנן שלש פינקסיות הם וכו' של צדיקים גמורים כבר נטלו איפופס של חיים מר"ה וכו' הרי להדיא כשיטה זו דקאי על עוה"ז, אמנם יעוין בירושלמי בפ"ק דקידושין דרש ר' עקיבא וכו' למי שאין בידו מצוה אחת שיסייע לו לכל זכות הדא דאת אמר לעולם בבא אבל בעוה"ז אפילו תשע מאות תשעים ותשעה מלאכים מלמדים עליו חובה ומלאך אחד

מלמד עליו זכות הקב"ה מכריעו לכף זכות וכו' עיי"ש. והם הם דברי רבנו לקמן שאין שוקלין אלא בדעתו של אל דעות והוא היודע האיך עורכין הזכיות וכו' והדברים ארוכים. **ובעיקר** השגות הראב"ד כי יש רשעים חיים הרבה עי' דרשת רז"ל הובא בשערי תשובה לרבנו יונה שער ג' אות קכ"ג א"ר יאשיהו מפני ג' דברים הקב"ה מאריך פנים עם הרשעים בעוה"ז שמא יעשו תשובה או עשו מצות שישלם להם הקב"ה שכרם בעוה"ז או שמא יצאו מהם בנים צדיקים וכו' ועי' תנא דבי אליהו זוטא פ"ט וילקוט שמואל ב' י"ט ועי' תוס' ב"ק נ' ב', ועי' עוד להרשב"א בתשובותיו סי' ת"פ שהקשה לר' כרוספדאי דג' ספרים דלמה בבינונים תולין עד יוה"כ, וכי פליג אדבית הלל דורב חסד מטה כלפי חסד בבינונים בלי פשיעה בגופו (ועי' פני יהושע וטורי אבן שמטעם זה נטה לשיטת הסוברים דצדיק ורשע בדין זה קאמר כאן). ותירץ שיש חילוק בין דין של ר"ה שהוא לעוה"ז ובין דין בעוה"ב דאיירי ביה הברייתא ובו מטה כלפי חסד, הרי להדיא כשיטת רבנו דעל עוה"ז קאי, ועוד נבאר שיטת רבנו (כאן בכתב יד של הגאון המחבר זצ"ל נמצא רשום "צריך לסדר") ועי' בכ"מ לקמן שכתב כן מדעתו ולא הביא דעת הרשב"א ז"ל וכל זה צריך ברור שני.

הלכה ב

וכן כל העולם כולו וכו' שנא' וירא ה' כי רבה וכו'. כבר דברו בזה הרבה דהא פסוק זה נאמר קודם המבול, והרי אח"כ נשבע הקב"ה לא אוסיף לקלל וכו' ולא אוסיף להכות וכו' אמנם מצאנו בזה מדרשי חז"ל חלוקים אם דוקא על מבול של מים נשבע עי' סוטה י"א ועי' סנהדרין ק"ג וערכין י"ז בקש הקב"ה להחזיר את כל העולם כולו לתהו ובהו בשביל יהויקים נסתכל בדורו ונתקררה דעתו אמנם עי' בזבחים קט"ז לא משמע כן ועי' במכלתא פרשת יתרו נוסח אחר בזה.

הלכה ד

אע"פ שתקיעת שופר וכו' רמז יש בו כלומר עורו ישנים וכו' וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה וכו'. מדרש רבה אמור והובא בילקוט אמור ופרשת פנחס תקעו בחודש חדשו מעשיכם שופר שפרו מעשיכם אמר הקב"ה שפרתם מעשיכם לפני הריני נעשה לכם כשופר הזה וכו' ושם ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא אני ה' מלמדך להועיל ומסקר לך וכו' אמר הקב"ה אדם עושה דרבן לפרתו וליצרו הרע שמוציאו מעוה"ז ומעוה"ב אינו עושה דרבן וכו' אולם הוא מבואר להדיא בפסקתא דרב כהנא פסקא בחודש השביעי סוף אות ה' שכך התקנתי לכם שתהיו תוקעים בשופר בר"ה שתהיו חרדים מתקיעת השופר להתקין עצמכם לתשובה וכו' עיי"ש היטב, ועי' פסקתא רבתא פל"ט תקעו בחודש שופר

א"ר ברכיה הכהן כשתטלו את השופר לתקוע חדשו מעשיכם ועשו תשובה ואפילו יש בידכם כמה עבירות אני מכסה עליהם וכו'.

לפיכך צריך כל אדם וכו'. אין לו קשור דברים ועי' במרכבת המשנה להר"א אלפנדרי אבל נראה דקאי על כל האמור לעיל, ורצה לומר כיון שהאדם נידן אחר רובו בין בכל זמן בין בר"ה וכל העולם נידון אחר רובו לפיכך צריך כל אדם שיראה את עצמו כל השנה כולה וכו' ועי' לשון הברייתא בתוספתא בגמ' דקדושין ר' אלעזר בר' שמעון אומר לפי שהעולם נידון אחר רובו והיחיד נידון אחר רובו עשה מצוה אחת אשריו וכו'.

הלכה ה

עי' כל ההלכה, ועי' כ"מ ולח"מ ורבו הדברים בדעת רבנו, שלכאורה תפס החבל בב' ראשים, דפירש כפי' הרי"ף וכפי' הגאון שהביא הרי"ף, והנה באמת רבו הפירושים גם בדעת הרי"ף גם בדעת הגאון ועי' ר"ן ועי' תוספות יוה"כ האריך ועי' בעשרה מאמרות שדעתו דהגאון ס"ל גם כן כהרי"ף דב' עונות הראשונים אינם נחשבים, ולפי"ז יהיה כן גם דעת רבנו (ראוי להעתיק הדברים כראוי). ועי' מרכבת המשנה ח"ב במה שהאריך הוא בדעת רבנו. והנה ראה זה מצאתי ברבנו חננאל בר"ה שם, שהוא חבר והרכיב ב' הפירושים של הרי"ף בשל הגאון והם המה ממש דברי רבנו עיי"ש (ולחנם הגיהו שמה).

ועוד למדתי מדברי ר"ח אלו גרסא חדשה בסוגיא שלא מצאתיה בשום מקום ולא עמדו עליה רבותינו, וז"ל מטה כלפי חסד היכי עביד ר' אליעזר אומר כובש (כלומר משקעו) כדכתיב יכבוש עוונותינו ותשליך ר' יוסי בר חנינא אומר נושא (כלומר נושא העונות ומכריעין הזכות) שנאמר נושא עוון, ור' יוחנן אומר מעבירן שנא' עובר על פשע תניא דבי ר' ישמעאל מעביר ראשון ראשון וכך היא המדה, והנה לפנינו עוד מימרא שלישית בשם ר' יוחנן שלא הובאה בשום מקום, ועל פיה אנו מבינים מה שכתב רבנו האלפסי בשם גאון וז"ל וזהו מדה ששית של י"ג מדות שבפרשת ויעבור ורב חסד בית הלל אומרים מטה כלפי חסד ופי' ר' יוחנן מעביר והגיהו הב"ח ז"ל ופירשה תנא דבי ר' ישמעאל מעביר והוא מובן דמאין בא ר' יוחנן לכאן, אבל הברור שהיה גם להגאון גי' זו כמו שהוא ברבנו חננאל, ועי' בס' ערוך לנר ר"ה במה שהאריך לבאר בדעת ר"א וריב"ח בכובש ונושא דעל כרחך נושא פירושו הוא שהקב"ה מעבירו לגמרי ולהכי מביא להא דתנא דבי ר' ישמעאל כסיעתא לדבריו דס"ל ג"כ מעביר, דאם נימא דדעת ר' ישמעאל היא דעה שלישית א"כ למה מייתי ליה לבסוף אחרי דעת האמוראים עי"ש היטב, ועי' להרב עשרה מאמרות בפ"ד שכתב להיפך וזה לשונו על תנא דבי ר' ישמעאל אכתי איכא למיחש בהו ומשום הכי קאמר שאינו אלא מעביר פי' מפליג אותו מלפניו שלא יקטרג

עד דיהא מתקלא מוכח, וכך היא המדה הנכונה שאין בה משוא פנים ומכאן למד רבא שאינו נמחק ואי גרסינן וכן תני דבי ר"י דאתא לסיועי לריב"ח היינו נושא היינו מעביר אבל כפי הגירסא הראשונה ועיקר דאיכא ג' מחלוקת בדבר וכו' עיי"ש וכלם לא ראו הגרסא הישנה, דבאמת איכא דעה שלישית של ר' יוחנן דמעביר ועל זה מביא הא דתנא דבר"י דס"ל ג"כ מעביר.

והנה השגת הראב"ד כנראה אין לה מקום לפי שיטת רבנו, ומ"ש הראב"ד שלא ידע מאין מצאו והרי כן דעת הגאון ור"ח והרי"ף וכן הוא גרסתם בגמ', וגם ההפרש בין יחיד לצבור הרי מבואר בגמ' לפי גרסתם וכמו שהביא גם הכ"מ והלח"מ, ועפי"ז יתברר לן סוגית הגמ' בסוטה י"א על מתני' דיש זכות תולה ב' שנים ויש זכות תולה ג' שנים דאמר שם לעולם ר' ישמעאל ואשכח קרא דאמר ותני דכתיב כה אמר ה' על שלשה פשעי אדום ומאי אע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר דלמא שאני עכו"ם דלא מפקיד דינא עליהו עיי"ש וכבר עמדו לתמוה ע"ז דהרי גם בישראל נאמר על שלשה פשעי יהודא וישראל ודרשינן מינה שלהי יומא דעבר אדם ג' עבירות מוחלין לו ועי' להגאון רד"ל מה שכתב בזה ודבריו דחוקים מאד אבל לפי גירסא זו הדברים ברורים כשלמה דעל שלשה פשעי ישראל לרבים נאמר ולא ליחיד והכא בזכות דיחיד ולהכי רק זכר לדבר איכא.

שלא הניח תפילין מעולם. זהו כפי' הרי"ף ז"ל ועי' הגהות מיימוני וכן כתב גם רבנו יונה ז"ל בשעריו ש"ג אות י"א עיי"ש.

וכן חסידי אומות העולם יש להם חלק לעוה"ב. עי' בדברי רבנו בפ"ח מהל' מלכים הי"א ועי' כ"מ שם דפסק רבנו כר' יהושע בסנהדרין ק"ה נגד ר' אליעזר ועי' עוד בדברי רבנו סוף פי"א מהל' עדות ובדברי הכ"מ שם והפשוט דפסק כר' יהושע משום דבסנהדרין שם ק"ה מוקי לסתם מתניתין כר' יהושע וכן הרגיש הפרי חדש ז"ל אבל מבואר הוא כבר בהגהות מיימוני עיי"ש.

הלכה ו

ואלו שאין להם חלק לעוה"ב וכו' והמינים ואפיקורסים כופרים בתורה ובתחית המתים המורדים (ובכל הנוסחאות הישנות המומרים או המשומדים) ומחטיאי הרבים והפורשים מדרכי הצבור והמוסרים ומטילי אימה על הצבור. מפורשים בגמ' דילן בסוגין ולפנינו ליתא מומרין אבל כן הוא בנוסחת הרי"ף ובנוסחת רבנו חננאל ובכל הנוסחאות העתיקות וכן הוא להדיא בתוס' ע"ז כ"ו ב' והכופרים בביאת הגואל ליתא בגמ' דילן אבל עי' בדברי רבנו בפי"א מהלכות מלכים ה"א שכל מי שאינו מאמין בו לא בשאר נביאים לבד הוא כופר אלא בתורה ובמשה רבנו וכו' ועי' לרבנו בפירוש המשנה

סנהדרין בעיקר י"ב ועי' במרכבת המשנה ח"ב שכתב ע"פ אמרם ז"ל בסנהדרין צ"ז תפח רוחם של מחשבי קצין (שאם לא יבא משיח בזמן קצו יבא לידי כפירה) והיינו דא"ר נתן מקרא זה נוקב ויורד עד התהום ויפח לקץ דר"ל קללה נצחית וע"ז אמרם בר"ה ל"א א' אנשי דור המדבר למ"ד שאין להם חלק לעוה"ב תיפח עצמן שנא' ותקותם מפח נפש והוא מבואר במס' דרך ארץ רבה פי"א רב אסי אומר הנותן את הקץ אין לו חלק לעוה"ב.

והעושה עבירות ביד רמה בפרהסיא כיהויקים. מבואר בירושלמי פ"א דפאה ה"א הוסיפו עליהם הפורק עול והמפר ברית והמגלה פנים בתורה הפורק עול שאומר יש תורה ואינו סובלה המפיר ברית שמושך ערלתו והמגלה פנים וכו' תני רבי חנניה וכו' זהו שעובר על דברי תורה בפרהסיא כיהויקים מלך יהודא וחביריו ועי' גם בירושלמי פרק חלק.

ושופכי דמים. עי' מ"ש רבנו בפ"ד מהל' רוצח ה"ט אבל שפיכות דמים וכו' כל מי שיש בידו עון זה הרי הוא רשע גמור וכו' ולא יצילוהו מן הדין שנא' אדם עשוק בדם נפש עד בור ינוס אל יתמכו בו. (ועי' יומא פ"ז א' דדריש זה על גיהנם) צא ולמד מאחאב וכו' ועי' בדברי רבנו לעיל בפ"ז מהל' דעות ובדברי רבנו בפירושו למשנה סוף פ"א דאבות הביא בעצמו מקור הדברים בתוספתא ג' דברים נפרעין מן האדם בעוה"ז ואין להם חלק לעוה"ב עכו"ם גלוי עריות ושפיכות דמים ולשון הרע כנגד כלם והוא בתוספתא פ"א דפאה ובירושלמי שם ובסוף פ"א דקדושין ובפ"י דסנהדרין ולפנינו הגירסא והקרן קימת לעוה"ב אבל רבנו העתיק בלשון זה וכן הסמ"ג לא תעשה י' העתיק ג"כ כלשון רבנו ועי' לרבנו יונה בשעריו ש"ג אות קמ"א וז"ל ועוד אמרו המלבין וכו' אין לו חלק לעוה"ב ומה שלא אמרו כן על הרוצח שאין לו חלק לעוה"ב כי המלבין פני חבירו אינו מכיר גודל חטאו ואין נפשו מרה עליו על עוונו כמו הרוצח על כן הוא רחוק מן התשובה ע"כ. והוא פלא דגם ברוצח אמרו כן להדיא. ואפשר היה לפניו גרסתנו והקרן קימת לעוה"ב ומפרש לה באופן אחר, דר"ל דאף דבכריתות ומיתת בי"ד תשובה ויוה"כ ומיתה ממרקת, וזה אינו בשופך דמים וזה דלא כמ"ש התוס' במלבין פני חבירו עיי"ש ויש להאריך. ועי' ילקוט משלי בקרא דבני אם יפתוך חטאים אל תאבה כל המאבד נפש אחת וכו' ולא עוד אלא שצפונים לו חטאתיו לעולם ועד ועי' מדרש רבה ואתחנן על האדם זה שפיכות דמים שנא' וכו' ועל כלן יש סליחה חוץ משפיכות דמים שנא' וכו' א"ר לוי והרי כמה בני אדם שהרגו ומתו על מטותיהם השיבו אותו מהו באדם דמו ישפך כשיבאו כל בני אדם לעתיד לבא אותה שעה דמו ישפך וכו'.

והנה דילג כאן רבנו על גלוי עריות וכבר תמהו ע"ז הרבה ובאמת אין הדבר ברור

שבגילוי עריות אין לו חלק לעולם הבא ועי' תוס' ב"מ נ"ח ב' שהוכיחו להדיא להיפך מהא דאמר לקמן הבא על אשת איש מיתתו בחנק ויש לו חלק לעוה"ב והמלבין פני חבירו וכו' אין לו חלק לעוה"ב ועי' היטב בתוס' סוטה ד' ב' ועל כרחך צ"ל דהא דאמרו בתוספתא וירושלמי בגילוי עריות דאין לו חלק לעוה"ב על כרחך ברגיל בה כמ"ש הרב מרכבת המשנה שם ועי' מ"ש לקמן בזה. ולא הביאו רבנו דברגיל יש בו משום מינות וכמו דאמרו בעבודה זרה כיון דאבוק בה כמינות דמו. והוא דחוק, ויותר נראה דרבנו ס"ל כמ"ש הריטב"א הובא בשטמ"ק לב"מ שם דהבא על אשת איש דיורד ואינה עולה היינו בהוליד ממנה ממזר ובלא"ה יש לו חלק לעוה"ב או כמ"ש התוס' בסוטה דדוקא בלא קבל יסורים, אבל אם קבל יסורים יש לו חלק לעוה"ב ובהא הוא דאמרו בתוספתא וירושלמי דאין להם חלק לעוה"ב (ועי' מהרש"א שכתב דדוקא בדנוהו במיתת בי"ד יש לו חלק לעוה"ב וכאמרם מיתתו בחנק ויש לו חלק לעוה"ב, וכבר קדמהו הריטב"א ז"ל בחד לישנא אבל קשה דהרי דוקא בעשה תשובה מיתתו מכפרת כמ"ש רבנו בפ"א דתשובה ובעשה תשובה הרי גם בכל העבירות יש להם חלק לעוה"ב).

ובעלי לשון הרע. הוא בתוספתא וירושלמי שהבאנו לפי נוסח רבנו ועי' בפרקי דר"א פנ"ג הנוסח כל המספר לשון הרע אין לו חלק לעוה"ב וכן בבריתא בתרא דמס' דרך ארץ רבה ועי' להגאון רד"ל שם במ"ש והאריך שם.

והמושך ערלתו. מבואר בדברי הירושלמי במקומותיהם שהבאנו וכן כתב רבנו עוד בפ"ג מהל' מילה ה"ח וכל המפר בריתו של אברהם אבינו והניח ערלתו או משכה אע"פ שיש בו תורה ומעשים טובים אין לו חלק לעולם הבא ובאמת דרשו ביבמות ע"ב א' קרא דואת בריתי הפר למשוך, אמנם לאסמכתא בעלמא. והנה כבר הקשו על רבנו טובא דהא משוך אינו אלא מדרבנן ורבנו בעצמו הרי פסק בפ"ז מהל' תרומות ובפ"ב מהל' מילה דהוא מדרבנן ועי' בתוס' יבמות ע"ב שם שכתבו דהא דאמרו בפ"ק דשבועות י"ג דמשוך ערלה בכרת היינו שלא מל כלל אבל לרבנו א"א לומר כן. ומ"ש לישב דהא דמשוך אינו אלא מדרבנן הוא דוקא שנימול פעם אחת כדין ואח"כ נתמשך אבל אם לא נימול כדינא (כגון שנולד מהול או נמול תוך שמונה וכדומה) ואח"כ נתמשך הוא ערל מדאוריתא, ולפי"ז הא דאין לו חלק לעוה"ב בהכי איירי הנה אם בעצם הדין במשוך אחרי שנימול שלא כדין הארכתי לקמן בפ"ב מהל' מילה (ע"פ המכלתא דבר אחר ומלתה אותו להביא זה שנתקיימה בו מצות מילה עיי"ש) אבל אין ספק שדוחק לאוקמי כן הך דאין לו חלק לעוה"ב בדברי רבנו. ובאמת לא אדע מאי קשיא להו, דבאמת המשוך במה דצריך מילה שנית אינו אלא מדרבנן וכן לפסול תרומה, והיינו שנתמשכה ערלתו, אבל המושך ערלתו

הוא בודאי מפיר בריתו שמסיר מעליו חותמו של הקב"ה ומתבייש בזה ובודאי עונו גדול מנשוא. וזה ענין הירושלמי והמפר ברית זה המושך ערלתו וכן היא גם כוונת הגמ' ביבמות דבודאי המשוך הוא בכלל הפרת ברית אע"ג דמילתו אח"כ אינו אלא מדרבנן. ועי' בסנהדרין מ"ד עכן מושך בערלתו היה כתיב הכא וגם עברו את בריתי וכתיב התם את בריתי הפר, ואף דהוי רק דרבנן אבל המושך הוא בכלל הפרת ברית והוא פשוט. ועי' סנהדרין ל"ח ב' דס"ל לר' יצחק דאדם מושך בערלתו היה דכתיב והמה כאדם עברו ברית. והרי אדם נברא מהול הוי וכמבואר באבות דר' נתן דכתיב גביה בצלמו, והרי משוך כזה בודאי אינו אלא מדרבנן לפי מה שהבאנו לעיל ועל כרחך דמושך ערלתו מקרי מפיר ברית.

הלכה ז

חמשה הן הנקראין מינים האומר שאין שם אלוה ואין לעולם מנהיג. עי' ברכות י"ב ב' אחרי לבבכם זו מינות וכן הוא אומר אמר נבל בלבו אין אלהים. ועי' רש"י שם (ויש שם תיקון הצנזורה) ורבנו מפרש בפשיטות. ועי' מדרש תהילים מזמור ראשון ולב כסילים לא כן אלו המינים האומרים אבטומטוס הוא העולם (פי' בלי מניע עצמו בלי מניע חצוני, או דבר הבא במקרה זולת כוונת פועל. ועי' ערוך ערך אבטומטוס) ועי' סנהדרין ל"ח ב' דאמר רב יהודה אמר רב דאדם הראשון מין היה ורב נחמן אמר כופר בעיקר היה, משמע דכופר בעיקר אין זה מין. אבל נראה דרבנו מנה לקמן באפיקורס האומר שאינו יודע מעשה בני אדם ולפי"ז זה כוונתם באמרם כופר בעיקר היה ר"ל שכפר בידיעה זו. וראה זה מצאתי במה שראוי לעורר לרבים ע"ז מ"ש רבנו חננאל שם כי רב ור' יצחק ורב נחמן באו להודיע כן המינים אומרים כי אדם הראשון מין היה כמותינו ומושך בערלתו וכופר בעיקר היה ומביאין ראיה לדבריהם מאלו הפסוקים, הוו זהירים בתשובתם ללמד מה שתשיבו להם וכן פירוש כל כיוצא באלו אבל חכמי התלמוד חס שאומרים על אדם הראשון ועל כיוצא בו פגם והמפרש זולתו זה הפירוש עתיד ליתן את הדין עכ"ל.

והאומר שיש שם מנהיג אבל הם שנים או יותר. עי' סנהדרין ל"ח א' ת"ר אדם יחידי נברא ומפני מה שלא יהיו המינים אומרים הרבה רשויות בשמים ושם ע"ב כל מקום שפקרו המינים תשובתן בצדן נעשה אדם וכו' ואחר נקרא מין משום דאמר ח"ו ב' רשויות הן ועי' בחגיגה ועי' מדרש רבה בראשית שאלו המינים את ר' שמלאי כמה אלהות בראו את העולם ועי' מדרש רבה שמות ריש פכ"ט וירושלמי ברכות ריש פ' הרואה.

והאומר שיש שם רבון אחד אבל שהוא גוף ובעל תמונה. עי' בחגיגה ט"ו בנוסחא הישנה והובאה בעין יעקב כל שלא חס על כבוד קונו זה המסתכל בקשת רבא אמר כל

המסתכל בקשת צריך ליפול על פניו דכתיב כמראה הקשת וכו' דמות כבוד ה' ואראה ואפול על פני לייטי עליה במערבא משום דמחזי כמינות אלא לימא ברוך זוכר הברית הרי דהגשמה חשיב מינות ועי' מגילה י"ח סמא דכולה משתוקה. ועי' השגת הראב"ד והנה מ"ש וכמה גדולים וטובים ממנו הלכו בזו המחשבה ראיתי להגאון אור שמח זצ"ל שתיקן והגיה גדולים וטובים מעמנו ואין צורך לזה כי הכוונה ממנו כמו איש ממנו וכמו עצמת ממנו מאד וכמו כי חזק הוא ממנו כפשוטו ולא כמדרשו. ועי' להרב אבן עזרא בבראשית ג' כ"ב ופירוש ממנו לשון רבים כמו איש ממנו וכבר בארתי בס' היסוד למה נדגש נון ברבים ואנשי המזרח הקוראים אותו בלא דגשות יטעו.

ועי' בערוך ערך בעל ז"ל ובפ' אלו נאמרין בכל לשון (סוטה ל"ה א') כי חזק הוא ממנו מנו לא נאמר אלא ממנו כביכול אפילו בעה"ב אינו יכול להוציא כליו משם (ועי' שאלתות פרשת שלח ותשובות הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סי' רל"ב) פי' מנו משמע מדידן ממנו דגש משמע כלפי מעלה כביכול אלמלא שא"א לומר דבר זה כלפי שכינה. נראה מדבריו דממנו לא שייך לומר על לשון רבים וכבר השיגוהו הרבה, ועי' להרב אבן עזרא בשמות א' ט' החילוק בין ספרי מזרח וספרי מערב בדגישות הנון ועי' בערוך השלם שם. שביאר לפי דבריו שהכוונה ממנו בצירי שהוא סימן לרבים וממנו בסגול הוא סימן ליחיד. והוא יפה מאוד. והונח הראב"ד בהשגתו דמי שטועה ואומר כן ע"פ טעותו במקראות ובדברי אגדות ר"ל שסובר שכך אמרה תורה אין לקרותו מין אלא טועה, אבל מודה הראב"ד שהוא מין אלא שסובר דאם עשה כן ע"פ טעות בתורה אינו מין שזהו כמו טעות בשאר דינים שבתורה. ושאלת המינים שהבאנו בכל מקום שפקרו המינים שהביאו גם הם מקראות. היינו לפי ששם א"א לטעות שהרי לפי טעות דעתם יביא הדבר לידי כפירה והירוס וכמ"ש רבנו בפ"ב דעכו"ם משא"כ הכא והדברים ארוכים.

וכן האומר שאינו לבדו הראשון צור לכל. ביאורו הפשוט מה שכלל רבנו בעקרו הרביעי שנאמין כי זה האחד האמור הוא קדמון בהחלט וכל נמצא זולתו בלתי קדמון בערכו אליו ומ"ש וצור לכל ר"ל חידוש העולם. גם ר"ל שהוא לבדו צור לכל וכמ"ש בסנהדרין ל"ח א' שם דאדם נברא בערב שבת שלא יהו המינים אומרים שותף היה לו להקב"ה במעשה בראשית הרי דזהו מין ועי' לרבנו בפרקי המורה מה שהאריך בעיקר הקדמות שזהו יסוד התורה.

וכן העובד כוכב או מזל וזולתו כדי להיות מליץ בינו ובין רבון העולמים. עי' מ"ש רבנו בפ"א דעכו"ם שזה היה טעות דור אנוש וכן אחר נקרא מין שטעה והאמין במטטרון

דהוא שליח בלשון יון ועי' ב"ב כ"ה לכל רוחתא אוקמן לבר ממזרח דמורו בה מיני ועי' מנחות ק"י דקרו ליה אלהא דאלהא ועובד סבה שניה עי' מרכבת המשנה ח"ב.

הלכה ח

שלשה הם הנקראין אפיקורסין וכו'. רבנו בפי' המשנה לסנהדרין פ"ו כתב ומלת אפיקורס היא ארמית ענינה מי שמפקיר ומבזה את התורה או לומדיה לפיכך קורין בזה השם כל שאינו מאמין ביסודי התורה ומי שמבזה החכמים או איזה תלמיד חכם שיהיה או המבזה רבו, והנה מבזה החכמים וכו' יבואר בדברי רבנו לקמן בהי"ד וכאן ר"ל מי שאינו מאמין ביסודי התורה ובודאי שבאמת בכלל זה הכופר בתורה אבל אחרי שבברייתא זו מנו האפיקורסים ושכפרו בתורה על כרחך דהכוונה כאן באפיקורסים שאינם מאמינים ביסודי הדת זולת הכפירה בתורה, ובאמת הרי גם בסנהדרין במשנה מנו אפיקורסים להאומר אין תורה מן השמים אשר על כן דרשו בגמ' מאי אפיקורס, ומנה רבנו את הכופרים בנבואה ובנבואתו של משה רבנו ע"ה ובידיעתו יתברך מעשה בני אדם שזהו יסוד שכר ועונש, והכופר בזה הרי אומר דלית דין ולית דיין חלילה ועי' במשנה סוף ברכות כל חותמי ברכות שבמקדש היו אומרים עד העולם משקלקלו הצדוקים ואמרו אין עולם אלא אחד התקינו שיהא אומרים מן העולם עד העולם ועי' רש"י ז"ל פירש שכפרו בתחית המתים והנה גי' משקלקלו הצדוקים בודאי אינו שהרי כאן בתקנת אנשי כנסת הגדולה קאי והצדוקים נתהוו בזמן מאוחר ורבנו כתב ע"ז בפי' המשנה אלו הכופרים בתורה שלא יאמינו בחיי העוה"ב ופי' קלקלו השחיתו הדיעות והאמונות והם המה גם אלה הכופרים בידיעת השי"ת שזהו כפירה בעוה"ב ואח"כ מנה את הכופרים בתורה ובאמת גם המה בכלל האפיקורסים וכמ"ש רבנו בפ"ד מהל' רוצח ה"י המינים והם וכו' והאפיקורסים הם שכופרים בתורה ובנבואה כן הוא בנוסחא הישנה והמדויקת בדברי רבנו ומ"מ חלקה להו בברייתא זו וכן לקמן במומרין וכמ"ש שם, ומיושב בזה גם מה שעמדנו בפ"י דעכו"ם דמנה שם רבנו תלמידי צדוק וביתוס בכלל האפיקורסים וכאן מנה להו בין הכופרים בתורה והיא היא.

והנה האומר אין תורה מן השמים מבואר במשנת חלק שם והכופר בפירושה והוא תורה שבעל פה עי' כ"מ שזהו מה שאמרו ואפילו אמר כל התורה מן השמים חוץ מדקדוק זה מק"ו זה וג"ש ועי' בקידושין ס"ו בעובדא דינאי המלך אמר רב נחמן בר יצחק מיד נזרקה בו אפיקורסות דהו"ל למימר תינח תורה שבכתב תורה שבע"פ מאי ועי' בדברי רבנו פ"ג מהל' ממרים ה"א מי שאינו מודה בתורה שבע"פ אינו זקן ממרא האמור בתורה אלא הרי זה בכלל האפיקורסים ומיתתו בכל אדם מאחר שנתפרסם שהוא כופר

בתורה שבע"פ מורידין אותו ולא מעלין והרי הוא כשאר כל האפיקורסים והאומרים אין תורה מן השמים והמוסרין והמומרין ועי' בדבריו בפי' המשנה בפ' הנחנקין.

והאומר שהבורא החליף מצוה זו במצוה אחרת וכבר בטלה תורה זו אע"פ שהיא היתה מעם ה' כגון ההגרים. בנוסחאות הישנות כגון הנוצרים וההגרים וכן הוא בדפוס קונשטנטינא רס"ט ובדפוס ווינציאה ישן ועי' בדברי רבנו בפי"א מהל' מלכים ה"ג ועיקר הדברים ככה הם שהתורה הזאת חוקיה ומשפטיה לעולם ולעולמי עולמים ואין מוסיפין עליהן ולא גורעין מהן, וכל המוסיף או גורע או שגילה פנים בתורה והוציא הדברים של מצות מפשוטן הרי זה ודאי בדאי ורשע ואפיקורס, וכל הדברים האלה נמצאים בנוסחאות הישנות של רבנו וגם בדפוס אמסטרדם ואח"כ מחקוה בעלי הבקורת.

הלכה ט

שנים הם המומרים מישראל, המומר לעבירה אחת והמומר לכל התורה כולה וכו'. והנה הרב לח"מ עמד להקשות על דברי רבנו גם בפ"י מהל' עכו"ם וגם כאן בה"ה, דכיון דרבנו ס"ל דמומר להכעיס הוא מין, והרי אמרו בע"ז כ"ו סמי מכאן מומר. למ"ד דמומר להכעיס הוא מין, וא"כ למה מנה להו רבנו בתרתי. וכבר כתבנו בזה.

והנה באמת עי' בתוס' ע"ז כ"ו שם ד"ה סמי מכאן מומר שכתבו נראה דדוקא לגבי הורדה לבור מסמי ר' יוחנן מומר מלמתנייה בהדי מינים אבל לדברים אחרים מצינו בכמה מקומות שונה מינים ומומרים יחד בפ"ק דר"ה י"ז המינים והמומרים והמסורות יורדין לגיהנם ובפ' השולח ספר תורה שכתבו מין ומומר ומסור וכו' עכ"ל (לרבותינו בעלי התוס' כאן היתה הגי') בסוגיא בגיטין מ"ה גם מין (וכן כתבו בע"ז כ"ז א' שם בד"ה וכי היכן וישבו דלמה נקיט מין משום דאינו בקשירה עיי"ש) והנה פשטות דברי התוס' מראים דס"ל לרבותינו, דבכלל המומרים היורדין לגיהנם ואינם עולים הוא גם מומר לתיאבון, וכן גבי תפילין גם מומר לתיאבון פסול וכן פרשו דבריהם הרב מרכבת המשנה והמג"א בסי' ל"ט. ונמצא דפליגי על רבנו דס"ל דדוקא מומר להכעיס הוא בכלל המומרים כאן, וכן גבי תפילין עי' במ"ש הב"י בסי' ל"ט להוכיח דבעינן ג"כ דוקא מומר להכעיס לפוסלן, דהרי טעמא הוא משום שאינו מאמין בהם פסול לכתיבתן ומומר לתיאבון אינו בכלל זה, (ועי' מ"ש שם בהל' תפילין פ"א) ולא ראיתי מי שיעורר על רבנו בדבריו כאן לענין חלק לעוה"ב שכתב דדוקא מומר להכעיס הוא בכלל המומרין כמו שכתב להדיא והוא שיעשה להכעיס דרבותינו בעלי התוס' חולקין ע"ז. והנה לפי"ז קושית הלח"מ ז"ל לא על רבנו תסוב, אלא על הגמרא והיא קושית התוס'. ובאמת צ"ע

למה סמי ר' יוחנן מומר רק בבריתא דמורידין ולא מעלין ולא בשאר דוכתי. לפי שיטת רבנו דבכל מקום דוקא בלהכעיס הוא, ומומר להכעיס הרי הוא בכלל המינים, אולם לפי מה שכתבנו לעיל הנה באמת גם באפיקורסים אף שכולל גם כופר בתורה ומ"מ מנו להו באפי נפשיהו וכן הכופר בתחית המתים ובביאת הגואל בודאי הוא ג"כ בכלל האפיקורסים ומ"מ מנה להו באפי נפשיהו. ולולא דמסתפינא הו"א שגם התוס' ס"ל כדעת רבנו דדוקא מומר להכעיס הוא מן היורדין ואינם עולים וכן לענין תפילין דוקא מומר להכעיס פסול והביאור בדבריהם הוא פשוט דכדתני ר' אבהו קמיה דר' יוחנן גם מומרין וא"ל ר"י אני שונה לכל אבדת אחיך לרבות את המומר סמי מכאן מומר ור"ל דר' אבהו היה שונה מומר ומפרש במומר לתיאבון ולהכי אמר ליה סמי מכאן מומר, משום דמומר לתיאבון מחזירין לו אבידתו ופריך ולישני ליה כאן במומר לתיאבון כאן במומר להכעיס, ומשני קסבר אוכל נבילות להכעיס מין הוא, ור"ל ר"א סובר הכי, ולהכי כדתני מומר בכלל מורידין. שנה ליה באוכל נבילות לתיאבון, ולהכי אמר ליה סמי מכאן מומר. אבל באותן בריתות קאי על מומר להכעיס, ואע"ג דהוא בכלל מין מ"מ מנה להו באפיה נפשיה, וכמו דמנה במשנה דחלק האומר אין תורה מן השמים בפני עצמו אף דהוי בכלל אפיקורס ופשוט.

ודע דמשמע מרבנו חננאל שלא היתה גירסתו בגמ' כלל ולישני ליה כאן במומר אוכל נבילות לתיאבון וכו' דהא מסיים על זה ש"מ דאפיקורס רע מן המומר הוא עיי"ש ולפי"ז בודאי יונח הכל, ועי' בבה"ג דמשמע מדבריו בהגמ' הקשה אח"כ למאן דס"ל דמומר להכעיס מומר הוא למה לא שני כאן במומר לתיאבון כאן במומר להכעיס, ומשני דסבר על מומר לתיאבון לא בעי קרא, וא"כ ר' יוחנן דלמד לרבות את המומר לענין השבת אבידה קאי גם אמומר להכעיס ולהכי סמי מכאן מומר. ואנן לא ס"ל כן אלא כמ"ד דדוקא לתיאבון מחזירין אבידתו ועדיין יש להאריך בכל זה ולעיין טובא.

מומר לעבירה אחת זה שהחזיק עצמו לעשות אותה עבירה בזדון והורגל ונתפרסם בה אפילו היתה מן הקלות כגון שהוחזק תמיד ללבוש שעטנז או להקיף פאה ונמצא כאלו בטלה מצוה זו מן העולם אצלו הרי זה מומר והוא שיעשה להכעיס. ויש לעמוד בזה טובא. דמ"ש רבנו זה שהחזיק עצמו לעשות אותה עבירה בזדון והורגל ונתפרסם בה על כרחך כוונתו להא דאמרינן בהוריות י"א אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן ה"ק אכל חלב לתיאבון הרי זה מומר להכעיס הרי זה מין ואיזהו מומר דבסתמא מין הוי אומר אוכל נבילה וטריפה שקצים ורמשים ושתה יין נסך. והנה רש"י ז"ל פי' דלהכי בכל הני הוי מין בסתמא משום דהני אוכלים דבר שהנפש קצה בהן הוא ודאי להכעיס הוא עושה

וכבר הקשו עליו בשלמא בנבילה היינו מתה מעצמה וכמ"ש התוס' בע"ז (ועי' מ"ש בזה בפ"י דעכו"ם) אבל טריפה מאי איכא למימר וכתבו דרש"י ז"ל לא היה גורס טריפה כלל וגם ביין נסך הקשו עי' בתוספות הרא"ש ז"ל שם ועי' בתוס' בכורות ל"ז א'. אבל שיטת הרמ"ה ז"ל דעיקר החילוק הוא אם אכל פעם אחת אז בעינן שנדע שהוא להכעיס אבל בסתמא לא, ולהכי באכל פרעוש או יתוש הוי רק מומר כדאמר בגמ' משום דאמר בעינא למיטעם טעמא דאיסורא אבל הכא דאתפקר כולי האי לאכול נבילות וטריפות תדיר בדבר שאין הגוף נהנה מהם ודאי מין הוא. והנה עי' בתוס' ע"ז כ"ו ב' ד"ה התם שעמדו ג"כ לתמוה מאי שנא אוכל פרעוש או יתוש מאוכל שקצים ורמשים דהוא מין אף בסתמא וי"ל דהכא מיירי במפרש בהדיא דלכך הוא עושה ר"ל דאוכל פרעוש או יתוש ויאמר דעושה כן משום דבעי למטעם טעמא דאיסורא ולפי"ז בסתמא מין הוא כאן שאוכל דבר שהנפש קצה בו א"נ התם קתני אוכל שקצים ורמשים דמשמע הרבה בזה אחר זה דמקמייתא טעם טעמא דאיסורא אבל הכא קתני פרעוש אחד או יתוש אחד.

והנה רבנו נראה דס"ל ג"כ כשיטת הרמ"ה וכאידך פירושא בתוס' ולהכי אצריך בדבר שאין הגוף נהנה ממנו כגון לבישת שעטנז והקפת פאה שהביא רבנו שיחזיק עצמו לעשות אותה עבירה בזדון והורגל ונתפרסם בה, אבל קשה דא"כ למה סיים והוא שיעשה להכעיס והרי בהוחזק לכך ועושה הרבה פעמים אפילו בסתמא הוא מומר להכעיס. ואשר נראה לומר דהא דכתב רבנו והוא שיעשה להכעיס ר"ל דאותם הפעמים שהוחזק בהם לעבירה היה בגדר שביק התירא ואכיל איסורא. ויסוד הדברים בגיטין מ"ו גבי ההוא גברא דזבין נפשיה ללודאי ואתא לקמיה דר' אמי דלפרקיה דאמרו ליה רבנן לר"א האי ישראל מומר הוא דקא חזו ליה דאכיל נבילות וטריפות אמר להו אימר לתיאבון הוא דקא אכיל א"ל והא זמנין דאיכא היתרא ואיסורא קמיה ושביק היתירא ואכיל איסורא א"ל זיל לא קא שבקי לי דאפרק ליך הרי דאע"ג דקא חזו ליה דאכיל נבילות וטריפות והוחזק בכך מ"מ לא הוי מומר עד שיעידו עדים דשביק היתירא ואכיל איסורא עי' רש"י שם וזהו כוונת רבנו באמרו והוא שיעשה להכעיס ר"ל דשביק היתירא ואכיל איסורא ואז אחזיק למומר להכעיס.

ולכאורה קשה מהך סוגיא להרמ"ה ודעימיה דס"ל דאוכל הרבה פעמים הוי מומר להכעיס וצ"ל שכתבו כן דוקא באוכל דברים שנפשו של אדם קצה בהם אלא דבפעם אחת אמרינן דקא בעי למיטעם טעמא דאיסורא אבל אם עושה כן הרבה פעמים לא אמרינן כן. והכא בגיטין שאכל נבילות וטריפות שאין נפשו של אדם קצה בהם (ולפי"ז על כרחך צריכים גם הם לפרש כרש"י ז"ל דהא דתני בבריתא אכל נבילות וטריפות

וכו' ושתה יין נסך דהוא מומר בסתמא דמיירי באלה שנפשו של אדם קצה בהם שהרבו להקשות ע"ז עי"ש היטב) ולפי"ז רבנו דנקיט דינו בלבישת שעטנז והקפת פיאה שאין נפשו של אדם קצה בעינן דוקא דשביק היתירא ואכל איסורא, ועל כרחך צ"ל כן דהא בתמורה כ"ז אמרינן ואת"ל הכא נמי (כאן) [כיון] דאכתי גברא לא אתחזק באיסורא לא שביק היתירא ועביד איסורא בעי רב אשי היו לפניו ד' בהמות של קודש ואחת מהן בעלת מום וד' בהמות של חולין ואמר הרי אלו תחת אלו מהו הכא ודאי כיון דאתחזק גברא באיסורי לקי בד' מלקות או דלמא אע"ג דאתחזק באיסורא לא שביק היתירא ועביד איסורא ופסק רבנו בפ"ב מהל' תמורה דאם אמר עשר בהמות אלו תחת עשר בהמות אלו ואחת מהן בעלת מום אינו לוקה אלא ט' מלקות שאע"פ שהוחזק זה במלקות הרבה הואיל ויש שם דרך היתר אינו מניח דבר ההיתר ועושה האיסור הרי להדיא דכל כמה דלא ידעינן בודאי דשביק היתירא ואכל איסורא לא אמרינן דנמצא כאלו בטלה מצוה זו מן העולם אצלו וכמ"ש רבנו כאן.

וביתר ביאור נראה ע"פ מה שהביא בשו"ע יו"ד סי' ב' ס"ה בהגהה דמי שאינו חושש בשחיטה ואכל נבילות בלא תיאבון אע"פ שאינו עושה להכעיס דינו כמומר להכעיס כך העלה הב"י מדברי הרא"ש ועי' להרא"ה ז"ל בבדק הבית והביאו מרן הגר"א ז"ל שם דס"ל להרא"ה דסוגיא דע"ז בפלוגתת רב אחא ורבינא אי מומר להכעיס דינו כמין או כמומר בכי האי גונא מיירי דהיכא דאיכא היתירא ואיסורא לא קפיד בין האי להאי אבל להכעיס ממש ודאי מין הוי ואיהו ס"ל לפי מאי דקי"ל דבפלוגתא דר"א ורבינא לקולא אזלינן וא"כ הלכה דמומר הוי באופן זה ולרבנו ז"ל דפסק לחומרא צריך להיות גם באופן זה שאינו להכעיס ממש דינו ג"כ כמין, ועי' לרבנו יונה בשעריו ש"ג אות קמ"ג שכתב וענין להכעיס שאיננו חוטא לתאות מאכל תאוה כי גם בהיות לפניו בשר שחוט יקח מן הנבילה כי הוא מורד ואיננו מקבל על נפשו להשמר מאיסור נבילה ומשמע דס"ל כהרז"ה ז"ל דזה הוי להכעיס. אמנם איהו ס"ל דגם בזה דינו כמין ולא בעינן להכעיס ממש והרשב"א ז"ל במשמרת השיגו וכתב וזו טעות גמורה דלהכעיס היינו שמניח ממש את שלפניו ופושט ידו ולוקח את האיסור וזהו להכעיס שמראה בעצמו שאינו מתכוין באכילתו אלא כדי לעבור על מה שאסרה תורה וכו' וכן פרש"י ז"ל להכעיס מין להיות איסור והיתר לפניו ומניח ההיתר לאכול האיסור אם עשה כן זהו להכעיס וכו' עי"ש היטב, ולפי"ז זהו כוונת רבנו דס"ל כהרשב"א ז"ל ובעינן דוקא שיעשה כן להכעיס ר"ל אבל לא היכא שאינו חושש על האיסור ולא קפיד בין איסור להיתר כמ"ש הרז"ה והב"י בשם הרא"ש ז"ל ויש לי עוד להאריך בכל הענין הזה ויבואר במקומו, ועי' מ"ש בפ"י

דעכו"ם ואע"פ כן צ"ב דלמה בפי"א מהל' גזילה ואבידה ובפ"ד מהל' רוצח במה שנוגע למעשה לא ביאר רבנו כלל וכתב סתמא אוכל נבילות להכעיס וכאן בדבר הנוגע לשמים וקמי שמיא גליא מי הוא הלהכעיס ביאר רבנו הדברים בפרטיות יותר ולפי מ"ש בפ"י בעכו"ם יונח הדבר דזהו רק מומר ולא מין והתם מין הוי ועוד עלינו לברר הדברים.

כגון שהוחזק תמיד ללבוש שעטנז. עי' בהוריות שם ר' יוסי בר' יהודא אומר אף הלובש כלאים מאי ביניהו איכא ביניהו כלאים דרבנן מר סבר מדאוריתא הוי מומר בדרבנן לא הוי מומר ומר סבר כלאים כיון שמפרסם איסוריה אפילו בדרבנן הוי מומר. ובכלאים דאוריתא הרי לכו"ע הוי מומר, והנה שיטת רש"י ז"ל דאף בכלאים הוי כמו בחלב דאם לבש לתיאבון הוי מומר לתיאבון ודוקא אם עשה כן להכעיס הוי מין, ושיטת הרמ"ה ז"ל דלובש כלאים דינו כאוכל נבילות שאינן ראוין לאכילה דבסתמא הוי מומר להכעיס ומין וכתב הרא"ש ז"ל דמסתברא כשיטת רש"י והכין נוטה גם דעת רבנו דבעי שיעשה כן להכעיס דוקא שהרי כתב ע"ז והוא שיעשה להכעיס. ולא זכיתי להבין דברי מרן הגר"א ז"ל ביורה דעה סי' קנ"ח סק"ח שכתב וכלאים פלוגתא בהוריות י"א א' ת"ק ור' יהודה משום דס"ל דאין כלאים דאוריתא אלא שוע וטווי ונוז אבל הרמב"ם אזיל לשיטתו (פ"י דכלאים) דס"ל דכלאים בכל ענין דאוריתא אפילו באחד מהן ע"כ. ולא אוכל לרדת לסוף דעתו הקדושה דמאי ענין לכאן דאטו אמרו שם בגמ' דפליגי באינו שוע טווי ונוז רק בחדא, והרי בגמ' אמרו רק דפליגי בכלאים דרבנן וכמו שהבאתי ופרש"י ז"ל כמו שכתב הגר"א ז"ל ועי' פר"ח ז"ל בזה, ולרבנו דס"ל דגם זה דאוריתא יצויר באופן אחר פלוגתתם דהרי גם לדידיה משכחת לה כלאים דרבנן דאל"כ יהיו דבריו סתורים מסוגיא זו. אלא דרבנו פסק כת"ק דבעינן דוקא דבר שהוא מדאוריתא וצ"ב.

וראיתי עוד להעיר בכאן על ספיקת האחרונים ז"ל אי בעבירת מצות עשה נעשה ג"כ מומר אי עושה כן להכעיס ועי' פמ"ג באו"ח סי' ל"ט, ומדברי רבנו נראה דדוקא בלא תעשה הוי מומר, דהרי רבנו מהדר כאן לאשמועינן חדושא שהרי כתב שהחזיק עצמו לעשות אותה עבירה בזדון אפילו היתה מן הקלות, וא"כ הו"ל להשמיענו דאפילו בעבירת עשה הו"ל מומר ויש לעיין עוד בזה.

מומר לכל התורה כולה כגון החוזרים לדתי העכו"ם בשעה שגוזרין גזירה וידבק בהם וכו'. ובהשגת הראב"ד כתב שהרי זהו מין. ועי' בכ"מ שתירץ ג' תרוצים והסכימו רבותינו האחרונים לתירוצו השלישי דאינו מאמין בדתם, אלא שחוזר לדתם מחמת תאוה כדי שלא יהיה שפל, וכן נראה בדברי המגדל עוז. ונראה שכיון כאן רבנו למ"ש בפ"ה מיסודי התורה ה"ד בעבר על דת באונס שאין מלקין ואין ממיתין אותו בי"ד, אבל אם יכול למלט

נפשו ולברוח מתחת יד המלך הרשע ואינו עושה הנה הוא ככלב שב על קיאו והוא נקרא עובד ע"ז במזיד, והוא נטרד מן העולם הבא ויורד למדרגה התחתונה של גיהנם (ועי' מה שכתבתי שמה) וזוהי המדרגה שעוסק בה רבנו כאן, ובודאי דמין לא הוי ועי' גיטין מ"ה ב' דמוקי ברייתא דמעשה בעכו"ם אחד בצידן שהיה כותב ספרים והתיר ר' שמעון בן גמליאל ליקח ממנו, בגר שחזר לסורו, ופריך לסורו כ"ש דהו"ל מין ואמר רב אשי שחוזר לסורו משום יראה. הרי להדיא דבאופן זה לא הוי מין והרי רבנו כתב כאן החוזרים לדתי העכו"ם בשעה שגוזרין גזירה, והרי זה הוי מחמת יראה והא דנקרא מומר ואין לו חלק לעולם הבא משום שיכול לברוח.

הלכה י

מחטיאי הרבים וכו' אחד שהחטיא בדבר גדול כגון וכו' ואחד שהחטיא בדבר קל אפילו לבטל מצות עשה וכו'. בגמ' כגון ירבעם בן נבט וחביריו אבל הוא מפורש בבריתא שהביאה רבנו לקמן בפ"ד שמנה בכלל המחטיא את הרבים המעכב את הרבים מלעשות מצוה.

ואחד האונס או שהטעה אחרים והדיחם. מבואר ג"כ בבריתא שם. ועי' לרבנו יונה בשעריו ש"ג אות קס"א שמחטיאי הרבים בכלל שונאי ה' המה ועליהם נאמר ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו וכו' כאשר תאמר על האנשים המשחיתים ערי המלך או כרמיו כי הם שונאי המלך ונאמר כי כרם ה' צבאות בית ישראל וכו' עיי"ש במה שהאריך בדברי נועם.

ואחד האונס אחרים עד שיחטאו כמנשה שהיה הורג את ישראל עד שיעבדו. עי' סנהדרין ק"ג ב' וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד וכו' במערבא אמרי שעשה צלם משאוי אלף בני אדם ובכל יום ויום הורג כולם.

הלכה יא

הפורש מדרכי צבור וכו' ולא נכנס בצרתן ולא מתענה בתעניתן. עי' תענית י"א ושם בפורש מזה לבד לפיכך עונשו רק שאינו רואה בנחמת צבור כדאמר שם עד כאן מדת בינונים אבל במדת רשעים וכו' ועי' לרבנו יונה בשעריו ש"ג אות קס"ח כתב שהאיש הפורש מדרכי הצבור הנה הוא כמקטרג על הסכמת עבודת השם והוא בכלל הבוזים דבר השם וגם ממחטיאי הרבים כי הם מכריעים לב חלושי הדיעות בפרישתם מדרכי הצבור עיי"ש היטב בכל דבריו הנחמדים. ומדברי רבנו משמע עוד טעם לפי שהוא מראה עצמו כאלו אינו מישראל ועי' בדברי רבנו בפ"א מהל' אבל ה"י כל הפורשין מדרכי צבור והם האנשים שפרקו עול המצות מעל צוארן ואין נכללין בכלל ישראל בעשית המצות

ובכבוד המועדות וישיבת בתי כנסיות ובתי מדרשות אלא הרי הן כבני חורין לעצמן כשאר האומות וכו' כל אלו אין מתאבלין עליהן והוא בשמחות פ"ב ויש בכל זה אריכת דברים מקומם בדרושים.

העושה עבירות ביד רמה כיהויקים וכו'. כבר כתבתי לעיל בשם רבותינו שהוא מן הירושלמי דפאה פ"א ה"א וסנהדרין פ"י ה"א וכבר הביא רבנו בעצמו מקורו בשם הירושלמי בפי' המשנה לפ"ג דאבות מגלה פנים בתורה מי שעובר על מצות התורה בפרהסיא והוא תכלית הכפירה וכו' וענין מגלה פנים יגלה פנים ויעיז וזהו לשון כפירה והוא מפורש כן בגמ' ירושלמי פאה וכו' העובר על דברי תורה בפרהסיא כיהויקים והם המה כל דבריו כאן.

הלכה יב

שנים הם המוסרים המוסר חבירו ביד עכו"ם להורגו או להכותו והמוסר ממון חבירו ביד עכו"ם או ביד אנס שהוא כעכו"ם. עי' במס' דרך ארץ זוטא פ"א אל תלשין את חבירך שכל המלשין את חבירו אין לו רפואה ובמס' דרך ארץ רבה פי"א ר' יצחק אומר קורצין הרי זה משופכי דמים שנאמר לא תלך רכיל ובנוסח הגר"א לא תעמוד על דם רעך עי' בדברי רבנו בפ"ח מהל' חובל ה"ט ומ"ש דה"ה במוסר ממון חבירו ציין מרן הגר"א ז"ל מקורו לעובדא דרב כהנא דשמטיה לקועיה ושם מיירי במסור דאחוי אתיבנא דחבריה וקרי על זה כתוא מכמר אף ממון של ישראל וכו'.

אנס שהוא כעכו"ם. עי' למרן הגר"א ז"ל כתב על זה אע"ג דבגמ' וירושלמי סוף פרק החובל תני עכו"ם לא דבר אלא בהוה דהא תנינן שם א"ל אנס וכו' סתמא.

הלכה יג

מטילי אימה על הצבור שלא לשם שמים זה הרודה צבור בחזקה והם יראים ומפחדים וכו'. שינה רבנו מלשון הגמ' בכמה דברים דהנה בבריתא איתא ושנתנו חתיתם בארץ החיים (והוא מוסב על קרא דיחזקאל ל"ב:כ"ז דמסיים שם אח"כ ותהי עוונותם על עצמותם ועי' לרבנו יונה בשעריו ש"ג אות קפ"ב ובמה שהאריך בכל זה) ואמר עלה רב חסדא זה פרנס המטיל אימה יתירה על הצבור שלא לשם שמים. והנה רבנו העתיק רק מטילי אימה על הצבור ומפרש אח"כ זה הרודה צבור בחזקה והם יראים ומפחדים ממנו והביאור הוא למותר לכאורה, וראה בדברי רבנו בפכ"ה מהל' סנהדרין שם הביא הדין דכל פרנס המטיל אימה יתירה על הצבור שלא לשם שמים ואינו מבאר כלל זה הרודה צבור וכו'. גם תמוה דהשמיט רבנו ולא הזכיר פרנס כלל כאן. רק בפכ"ה שהזכרנו כתב דינו בפרנס, גם השמיט מה דאמרו בגמ' המטיל אימה יתירה ועי' למהרש"א ז"ל שם

דבדיוק נקטי אימה יתירה עיי"ש בדבריו ורבנו לא הזכירו כלל. אשר על כן נראה דרבנו לאו בפרנס איירי כאן אלא בסתם בני אדם אלמים המטילים אימה על הצבור ורודים בם בחזקה והדברים ידועים וארוכים ולאו דוקא אימה יתירה אלא כל שהוא מפחד אותם והם יראים ממנו הרי זה בכלל זה ודוקא בפרנס שרשאי להטיל אימה וכמו שאמרו זרוק מרה בתלמידים אצלו דוקא אימה יתירה בעינן וכמ"ש הסמ"ג לא תעשה ר"ח אחר שהביא כל מה שיש רשות לדיין להעניש ולקנוס כתב ואע"פ שיש רשות לדיין לכל זה אסור לו להטיל אימה יתירה על הצבור אבל בשאר כל אדם לא בעינן אימה יתירה כלל ואולי זהו כוונת רבנו.

הלכה יד

ויש עבירות קלות מאלו. עי' כ"מ שהקשה דמנ"ל לרבנו שאלו קלות מהראשונות והרי גם עליהו אמרו אין לו חלק לעוה"ב. והנה עי' בשטמ"ק לב"מ נ"ח ב' שם בהא בכל היורדין עולין חוץ מג' שהקשה וא"ת והלא איכא מינים ומסורות וחבריהם שאמרו בפ"ק דר"ה שנדונין לדורי דורות (ועי' בתוס' שם מה שהאריכו בזה) וי"ל דהדא לא איירי אלא באותם הקלים שאין דינם בגיהנם אלא י"ב חודש ובהא קתני חוץ מג' שנדונין בו זמן הרבה יותר. וכנראה זוהי גם דעת רבנו ור"ל דמנה הכא הקלות ביותר אלא שהרגיל בהם אין לו חלק לעוה"ב. ולפי"ז שפיר לא מנה רבנו גילוי עריות (ועי' במדרש רבה שהבאנו לעיל דאמר ועל כלן יש סליחה, והרי מנה שמה גם גלוי עריות ומ"ע יש לו סליחה חוץ משפיכות דמים עיי"ש) דהרי כאן הוזכר גם הבא על אשת איש בין אלה. ועי' תוס' שם שנדחקו דהא אמרו לקמן דיש לו חלק לעוה"ב והא דלא מנה לה הכא בין הקלות אפשר לומר דסמך על מ"ש לעיל בפ"ז מהל' דעות דהזכיר עבודה זרה ושפיכות דמים ולשון הרע משום דהם בכלל החמורות ורצה למנותם בין החמורות אבל לא היה צריך למנות גילוי עריות בין הקלות כאן שהרי מנה כאן דברים שכדאי להתרחק מהם ולהזהר בהן, ולהכי לא מנה כי אם דברים שאינם מפורשים בתורה, ושייכים לדעות ואמונות, משא"כ גלוי עריות שענשם מפורש בתורה כריתות ומיתות בי"ד לא היה למנותן כאן ויש לי עוד לברר הדבר ביותר.

ואלו הן המכנה שם לחבירו והקורא לחבירו בכינויו. עי' כ"מ שעמד על מה שלא הזכיר רבנו שם רע רק כתב שם סתם. ורצה להוציא מזה דרבנו מפרש כן לרבות הא בדש בו. אבל בכמה כת"י הובאו בדקדוקי סופרים ליתא בגמ' כלל שם רע אלא המכנה שם לחבירו וכן היתה גי' רבנו. והא דדש ביה שהוזכר בגמ' מפרש רבנו דלא כרש"י אלא ר"ל המכנה שם, שהוא מוליד הכנוי ואי דש ביה ר"ל שאין הוא המכנה, אלא קוראו

בכינויו והוא ברור. ועמד ע"ז גם הכ"מ בסוף דבריו. ועי' תענית כ' ב' ולא קראתי לחבירי בחניכתו ואמרי לה בכניחתו ועי' בזה בערוך דהיינו שלא כניתי לו שם, ולא קראתיו בשם שקראו לו אחרים וכן פסק רבנו גרשם מאור הגולה ז"ל.

והמתכבד בקלון חבירו. כבר העירותי על מקורו בפ"ו מהל' דעות ה"ג בירושלמי ומדרש רבה וכבר עמדו ע"ז כל רבותינו האחרונים.

והמבזה תלמידי חכמים. כבר עמדו בזה דהא ר' יוחנן ור' יהושע בן לוי סברי המבזה חבירו בפני תלמיד חכם, ועי' כ"מ דאע"ג דרב ור' יוחנן הלכה כר"י, אפשר משום דהכא גם ר' חנינא ס"ל כרב להכי פסק כן רבנו ובשאלתות פרשת ברכה שאילתא קס"ז הגי' ריב"ל אמר אף המבזה ת"ח ור"י אמר אף המבזה את חבירו בפני ת"ח ולפי"ז הוא פלוגתא בין ריב"ל ור' יוחנן והלכה כריב"ל וכבר הרגיש בזה מורי ורבי בעל העמק שאלה, אמנם גם בכלל זה מחלוקת דרבותא ועי' בה"ג הל' ברכות שהביא ראיה מסוגיא דיבמות דף י"ד לפי הנוסחא שהיתה לפניו שם אנן הכא קאמרינן ר' אבהו היכי שביק ר"י ועביד כריב"ל, ולפנינו ליתא בגמ' ועי' תוס' חולין צ"ז א' ד"ה א"ר ועוד וכבר עמד על זה מו"ר הנ"ל אבל נקיטו רבותינו כלל זה בפסקי רבנו. ועי' בדברי רבנו לעיל בפ"ו מהל' ת"ת הי"א, ואין להאריך יותר.

והמבזה רבותיו. כבר עמדו ע"ז מנין לו ועי' בדברי רבנו בפי' המשנה פ"י דסנהדרין שהבאנו לעיל ומלת אפיקורס וכו' ולפיכך קורין בזה השם כל שאינו מאמין ביסודי התורה ומי שמבזה החכמים או איזה תלמיד חכם שיהיה או המבזה רבו, והוא מה שאמרו שם בגמ' כגון דיתיב קמיה רביה ונפלה ליה שמעתתא בדוכתא אחריתי ואמר הכי אמרינן התם ולא אמר הכי אמר מר. וכן אמרו שם לקמן ק' א' מפני מה נענש גיחזי מפני שקרא לרבו בשמו ועי' למהרש"א שם דלאו על הצרעת אמור שהרי הוא מפורש בקרא שנענש בצרעת על שלקח הכסף ובגדים מנעמן, אלא על מה ששנינו לקמן שגיחזי אין לו חלק לעוה"ב לא היה ראוי לעונש זה אלא מפני שקראו לרבו בשמו וכ"כ להדיא רבנו יונה בשעריו ש"ג אות קנ"ז שזה בכלל אפיקורס ומביא מגיחזי. והדברים מבוארים לרבנו לקמן בפ"ד בבריתא שהביא והמבזה רבותיו שדבר זה גורם לו לדחפו ולטרדו כגחזי וכו'.

והמבזה את המועדות. הנה רש"י ז"ל פי' במכות כ"ג דקאי על חול המועד וכן פי' הרשב"ם בפסחים וכן פסק ר' יונה במשנה דמכות ובשעריו ש"ג אות קמ"ו ועי' לרבנו בפ"ו מהל' יו"ט הט"ז כשם שמצוה לכבד שבת ולענגה כך כל יו"ט וכו' וכן ראוי לאדם שלא יסעוד בערבי ימים טובים מן המנחה ולמעלה כערב שבת שדבר זה בכלל הכבוד.

וכל המבזה את המועדות כאלו נטפל לעכו"ם, הרי דרבנו מפרש להא דהמבזה את המועדות לענין מאכל ומשתה וכדומה ביו"ט ולא על חול המועד, ועי' ברע"ב במשנה דמפרש דקאי על חוה"מ ועושה בהם מלאכה או נוהג בהם מנהג חול באכילה ושתיה ולא ידעתי מנ"ל הא, ומצאתי ברש"י ז"ל לאבות דמפרש הכי אות באות ועי' בשבלי הלקט הל' חולו של מועד דמביא פירש"י ז"ל ומביא הא דתניא בתורת כהנים בפרשת אמור ביום הראשון מקרא קודש במה אתה מקדשו במאכל ומשתה ובכסות נקיה וכתיב ביום השביעי מקרא קודש וכשם שצוה הקב"ה לקדש ראשון ושביעי של פסח כך צוה לקדש חולו של מועד וכו'.

בד"א וכו' כשמת בלא תשובה אבל אם שב מרשעו וכו'. עי' כ"מ ומגדל עוז שהוא ממה שהביא הרי"ף ז"ל בשם תשובת הגאונים עי"ש היטב, אבל רבנו הביא בעצמו מקור הדברים בפי' המשנה פ"ג דאבות שאחר שהביא את הירושלמי פ"ק דפאה כתב ושם אמר בכל הדברים שאמרו חכמים בהם שהעושה אותם אין לו חלק לעוה"ב במה אנו קיימין אם כשעשה תשובה אין לך דבר שעומד בפני בעל התשובה אלא כשלא עשה תשובה ומת ביסורין וכו' ר"ל שהיסורין עם המיתה לא יכפרו אותם, וכן הוא מפורש בירושלמי שם וכן הוא בפ"י דסנהדרין ה"א עיי"ש וזהו מקורו.

אפילו כפר בעיקר כל ימיו ובאחרונה שב. במדרש וילקוט שובה ישראל עד ה' אפילו כפרת בעיקר ובתנא דבי אליהו רבה פכ"ב ואפילו עומד אדם ומחרף כלפי מעלה ויחזור ויעשה תשובה וכו'.

כל הרשעים והמומרים וכיוצא בהן שחזרו בתשובה, בין בגלוי בין במטמוניות מקבלין אותן. עי' כ"מ ובאמת בתוספתא על הבא לקבל דברי תורה קאי עיי"ש וכן פרש"י בבכורות ל"א ורבינו גרשום מאור הגולה שם ועי' בתוס' בע"ז כאן שהשיגו על רש"י שכתב דקאי אגזלנים ועמי הארץ, ועי' לח"מ שכתב דרבנו היתה לו גי' הרי"ף כל הפושעים שחזרו בהם, ולפנינו נגלה אור הגנוז ברבנו חננאל שגי' בגמ' בע"ז כל הפושעים שחזרו, וכנראה אין זו תוספתא דדמאי, וכן היתה גם גי' רבנו ועי' כ"מ שהקשה מהא דכתב רבנו בפ"ב דעכו"ם שהאפיקורסין אין מקבלין אותם בתשובה וכתב דדוקא בהנך שהוזכרו שם, והרב מרכבת המשנה דעתו דבאמת המינים והאפיקורסים אין מקבלין אותן וכל הרשעים והמומרים שכתב רבנו, הוא ממה שהזכיר בה"ט והלאה, ששמם מומרים ורשעים אבל הנזכרים לעיל בודאי אם עשו תשובה בעצמן יש להם חלק לעוה"ב אבל אין מקבלים אותם, ויש לי עוד התבוננות בזה.

פרק ד

הלכה א

ארבעה ועשרים דברים מעכבים את התשובה. עי' כ"מ שהיא ברייתא כתבה הרי"ף ועי' בחינוך מצות עשה שס"ד אמר ע"ז מה שאמרו בתוספתא שכ"ד דברים וכו' ועי' באגודה במס' יומא ז"ל ת"ר כ"ד דברים מעכבין את התשובה עיין בגמרא הרי שהיתה לפניו נוסחא זו כתובה בגמ' (ורשום ע"ז הגהה האלפסי מביאה בדף שי"ט בפרק זה ור"נ כתב לא ידעתי היכן היא שנויה, על כרחך ר"ל הרי דנמצא כן בגמרא) והנה רבנו סידר ויחלק את עשרים וארבע הללו לחמשה חלוקות, א) שאין מספיקין בידו לעשות תשובה, ב) הנועלין דרכי התשובה בפני עושיהם, ג) שא"א לעושה אותן לשוב בתשובה גמורה, ד) שאין חזקתו לשוב מהן, ה) שקשה לפרוש מהן, והקשה שבכלן שאין מספיקין בידו לעשות תשובה ור"ל שאין לו סיוע מן השמים לתשובה, שהרי לכל הבא לשוב מסייעין לו וכמ"ש הבא לטהר מסייעין אותו, ולאלה אין מסייעין להם אבל אין מונעין מהם התשובה וכמו שסיים רבנו בסוף הפרק משא"כ מ"ש רבנו בפ"ו ה"ג שמונעין מהם התשובה.

והנה ד' הראשונים שאין הקב"ה מספיק בידו לעשות תשובה, הוא מבואר במ"ש רבנו המחטיא את הרבים משנה באבות פ"ה וכן מבואר בכמה מקומות בש"ס והמחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה.

ובכלל עון זה המעכב את הרבים מלעשות מצוה. מבואר בסוטה מ"ז ובסנהדרין ק"ז גבי גחזי, דאמר דאין מספיקין בידו לעשות תשובה, ואמרו שם ואיכא דאמרי רבנן דחה מקמיה, הרי דמעכב את הרבים מלעשות מצוה אין מספיקין בידו לעשות תשובה, וכלל רבנו בכלל זה המטה את חבירו מדרך טובה לרעה כמו שמבואר ממ"ש שאמר להם צר המקום והרואה בנו יוצא לתרבות רעה ובכלל זה כל מי שיש בידו למחות כמבואר בשבת נ"ד והאומר אחטא ואשוב ג"כ מבואר שם להדיא דאין מספיקין בידו לעשות תשובה, והעתיק כן רבנו.

והאומר אחטא ואשוב. וכבר הקשו עליו דבמשנה אמרו אחטא ואשוב תרי זמני ובגמ' אמרו עלה כדרב הונא עייי"ש, ובאמת לא אדע מה קשיא להו והרי רבנו העתיק כל הנך כ"ד דברים ממקומם ושם לא נזכר אלא חד זימנא, אלא שיש לדייק על רבנו דמחלק להו בה' חלוקים, וכתב בזה דהוא מכלל אין מספיקין בידו, והרי זה לקוח מן המשנה, ובמשנה דוקא ב' פעמים, אמנם גם זה ליתא עי' באבות דר"נ פ"מ ובתנא דבי אליהו ח"א פ"ו רק באומר חד זימנא אין מספיקין בידו, ובאמת בעצם אין קושיא כלל על רבנו

והרי אדרבה מוכח ממקומו דפריך שם על המשנה למה ליה למימר תרי זימני ואי דדין דאין מספיקין הוא דוקא באומר תרי זמני מאי קשיא להו, ועל כרחך דהגמ' ידעה דבחד זימנא כבר אין מספיקין בידו ולהכי פריך ל"ל למימר תרי זמני ומשני כדרב הונא ר"ל דאגב אורחא קמ"ל הא דרב הונא דנעשית לו כהיתר ופשוט, והנה באמת הא דאמרו דבעי תרי זמני אחטא ואשוב, על כרחך אין הכוונה שאומר על חטא אחר שיחטא וישוב ואומר עוד על חטא שני שיחטא וישוב, דא"כ מאי שייך זה לדר"ה דהתם בחטא אחד, ועל כרחך דהכי קאמר, דאומר אחטא ואשוב, והוא שב, ואח"כ חוטא עוד פעם ואומר שישוב, ולפי"ז יש לי ראיה מכרחת דבחד פעם סגי מהא דאמר באבות דר"נ שם האומר אחטא ואשוב אין מספיקין, אחטא ויום הכפורים מכפר וכו' אחטא ויום המיתה ממרק (נוסח אחר מכפר) אין יום המיתה ממרק והכא על כרחך בחד זימנא.

הלכה ב

הפורש מן הצבור וכו' עד שהתוכחה גורמת לתשובה. עי' מדרש רבה תבא אמר ר' יהושע אמר רב נחמן כל מי שבא לבית הכנסת ושומע דברי תורה זוכה לישב בין החכמים לעתיד לבא שנא' אוזן שומעת תוכחת חיים בקרב חכמים תלין וכו'.

והמבזה רבותיו. עי' מ"ש בפרקין דלעיל והנה בברייתא שהובאה ברי"ף וכן ברבנו יונה מנו המבזה רבותיו ג"כ, ועי' לח"מ שכתב דסובר רבנו דהני תרתי חד נינהו דאל"כ פש ליה חדא, והנה ברי"ף שם נמנה רכילות לשון הרע בחדא ורבנו מנה להו לקמן בתרתי, ולא הוי פש כלל, אבל כנראה מן הטעם שכתב רבנו משום דלא ימצא מלמד ומורה לו דרך האמת, לא היתה בגירסתו כלל מבזה אבותיו, ואפשר לדחוקי דגם בבזיון אבותיו תלויה התוכחה אבל נראה שלא היתה בגי' רבנו כלל.

וכן ישעיהו הוכיח את ישראל וכו'. עי' תנא דבי אליהו זוטא פכ"ב א"ל ר' אליעזר לתלמידיו יכולים אתם לעמוד בתוכחות וכו' פתח ואמר קרא בגרון אל תחשוך וכו' זהו שנאמר ברוח הקודש ע"י ישעיהו הנביא לכו נא ונוכחה כנגד מי אמר ישעיהו מקרא זה לא אמרו אלא כנגד בעלי תשובה וכו'.

וכן כל הנביאים. עי' בספרי ריש דברים שהוא הולך ומונה את כלם משה ועמוס וירמיה דוד ושלמה עיי"ש.

לפיכך צריך להעמיד בכל קהל וקהל מישראל חכם גדול וזקן וירא שמים מנעוריו. עי' במשנה ריש פ"ב דתענית אם יש לו שם זקן וחכם, עי' בגמ' ועי' בפי' המשנה לרבנו שם.

ואהוב להם. עי' מדרש רבה דברים אלו הוכיחם בלעם היו ישראל אומרים שונא מוכיחנו וכו' אמר הקב"ה יוכיחם משה שאוהבן וכו' כדי שיתבררו הברכות והתוכחות ביד ישראל.

וזה ששונא את התוכחות וכו' לפיכך יעמוד בחטאותיו. עי' פסקתא זוטרתא דברים, דבר אחר אלה הדברים מה כתוב למעלה מן הענין אלה המצוות והמשפטים ר' אליעזר ור' יהושע אומרים אין מעמיד מצות של מעלה אלא התוכחות של מטה שנאמר אלה הדברים וכו'.

הלכה ג

והאוכל שור עניים ויתומים. עי' השגה, ואין כוונת ההשגה מובנת, אבל נראה דהרי רבנו מנה זה בכלל החמשה דברים שא"א לו לשוב בתשובה גמורה, וכתב בשור עניים, משום שאין להם מכיר, והראב"ד השיג דצ"ל שוד עניים, והכונה משום שאומר ששלו הוא נוטל, וא"כ לפי"ז פרט זה שייך לדברים שאין חזקתו לשוב לפי שהן דברים קלים וידמה שאין זה חטא, אבל לא לחמשה דברים שמנה רבנו כאן, ועי' במס' דרך ארץ רבה פ"ב מי שאינו מחזיר אבדה לבעליו והמלוה את חבירו על מנת ליטול ממנו ביתו או שדהו וכו' עליהם הכתוב אומר אני ה' חוקר לב בוחן כליות ונראה דהוא מוצא אבידה ואינו מכריז עליה שהזכיר רבנו ואח"כ האוכל שוד עניים וזה משמע כהראב"ד ז"ל אבל אין זה מוכרח.

והמקבל שוחד להטות דין. הנה הגירסא ברי"ף והמקבל שוחד על מנת להטות אחרים בדין וכן הוא ברבנו יונה.

הלכה ד

המשתמש בעבוטו של עני וכו'. דבר זה צריך בירור דהרי באמת איכא איסורא גם בעשיר וכמ"ש בב"מ קי"ד ת"ר ואם איש עני הוא לא תשכב בעבוטו הא עשיר שכב מאי קאמר א"ר ששת ה"ק ואם איש עני הוא לא תשכב ועבוטו אצלך הא עשיר שכב ועבוטו אצלך ועי' רש"י וכן מבואר בחו"מ סי' ע"ב ס"א ועי' בספרי דדריש ואם איש עני הוא אין לי אלא עני עשיר מניין ת"ל ואם לא א"כ מה ת"ל עני ממהר אני ליפרע ע"י עני יותר מן העשיר, וצ"ל דהספרי מפרש דקאי על השכיבה בעבוט ממש דהיינו ההשתמשות בו ועי' בשטמ"ק לב"מ שם שהקשה ג"כ מדברי הספרי ונדחק לישב עיי"ש, ונראה דכוונת רבנו היא כך דקורדום ומחרישה שהוא סתם משכונו של עני כמ"ש בב"מ פ"ב דנפיש אגרייהו וזוטר פחתייהו הנה לא מבעי אי קיימו לאגרא הרי בודאי צריך לשלם שכר תשמישו ואע"ג דהוי רק אבק רבית הרי כבר כתבו תלמידי הרשב"א ז"ל דאע"ג דאינו

יוצא בדיינים מטעם רבית מ"מ חייב להעלות לו שכר, ומשום דאית ביה איסורא לא הורע כחו וכ"כ הרב המגיד בשם הרמב"ן והרשב"א ז"ל ואפילו אי לא קיימא לאגרא אבל מ"מ כיון שיש בו פחת קצת שחסרו להלוה דבר מועט כגון שהשחירו וכדומה הרי ג"כ מחויב לשלם שכר תשמישו ועי' בחו"מ סי' שס"ג סעיף ו' ז' ח' ועי' יו"ד סי' קס"ו בירור השיטות ולפי"ז המשתמש בעבוטו של עני דמסתמא יש בו פחת קצת והוא מחויב לשלם מדינא, ויאמר בלבו אינם חסרים, והרי לא גזלתי מאתו דבאופן כזה אינו מחויב לשלם לו אי לא קיימא לאגרא רק לצאת ידי שמים משום אבק רבית לשיטת רבנו ודעימיה כמבואר שם וא"כ נמצא שגוזלו ולא יקבל תשובה על זה, כן נראה ביאור הדברים. ולפי"ז מפרש רבנו כן את הספרי ממהר אני ליפרע ע"י עני יותר מן העשיר, דר"ל דע"י העני תרבה המכשלה ע"י ההשתמשות וכאשר בארנו בדברי רבנו והוא נכון.

המסתכל בעריות וכו' שהיא גורמת לגופן של עריות. (עי' ספרי במקומו) ועי' במדרש רבה פרשת נשא פ"י כי שוחה עמוקה זונה כשם שאמר משה אשר אתם זונים אחריהם לומר שהזנות תלויה בהם וכו' באריכות.

והחושד כשרים אומר בלבו שאינו חטא לפי שהוא אומר מה עשיתי לו וכי יש שם אלא חשד שמא עשה או לא עשה וכו'. האריך רבנו טובא ודייק לכתוב שמא עשה או לא עשה שהוא שלא לצורך כלל, והנה באמת בגמ' דילן שבת צ"ז א' וכן ביומא י"ט דחושד בכשרים לוקה בגופו ויליף לה ממשה בשבת שם שאמר והן לא יאמינו לי ולא נזכר שהוא מעכב את התשובה אלא שלוקה, וכי חלילה אפשר לומר במשה ובזקני בי"ד כן, אמת שהם שבו תיכף שפרשו ובכו ע"ז, וצ"ל דאם חושדין אותו במה שעתיד לעשות שאני, ומשום זה כתב רבנו דחושד בכשרים דכ"ד דברים שהוא שחושדו שעשה או לא עשה והיינו הדבר שעבר כבר, שאפשר לדינו לזכות משא"כ בדבר דלהבא, והיה נראה לישב בזה מאי דקשיא מהא דמס' כלה רבתי פ"ט לעולם יהא כל אדם בעיניך כלסטים והוי מכבדן כרבן גמליאל ומביא עובדא דר' יהושע עיי"ש, ולפי"ז ניחא שפיר דשם הרי חושדן בלעתיד והאיסור רק בשעבר, (ובאור הדברים נראה ע"פ מ"ש רבנן בתראי להסביר הא דאמר רבא שמא מת לא חיישינן שמא ימות חיישינן ותמהו על פירש"י ז"ל שכתב משום דמוכרח למות, וכתבו דחזקה ילפינן מנגעי בתים ודלמא אדנפיק ואתא בצר ליה שיעורא, ושם לא ידעינן כי אם חזקה דלשעבר, אבל לא חזקה דלהבא, ועי' מ"ש בקונטרסי בבאור שיטתו של הנודע ביהודא ז"ל בחששה דשמא ראתה ושמא תראה, וכדאי להעתיק הדברים (לא הספיקה השעה להגאון המחבר זצ"ל להעתיק דבריו, הנוגעים בענין זה, מקונטרסו בעניני חזקות, הנמצא בין כתביו ואנחנו מצדנו, מכיון שאין המקום והענין מרשים

העתקת כלו, ממאנים אנו בחלוקת הקונטרס, כדי להביא מקצתו כאן) .

גם נראה לומר דהא דחושד בכשרים דוקא בידוע לו שהוא כשר קאמר רבנו דהא במס' כלה פריך שם בגמ' איני והתנן אל תדין את חבירך עד שתגיע למקומו ומשני לא קשיא כאן במכיר כאן בשאינו מכיר, רבא אמר הכא כל אדם הכא חבירך מדקתני חבירך מכלל דבידוע ליה קאמר וכו' הרי להדיא דדוקא בידוע לו שהוא כשר אסור לחשוד בו, ולפי"ז ניחא שפיר מיומא וכן במשה אלא דמ"מ לוקה ע"ז בגופו, משום דהוא על כלל ישראל או כה"ג וצ"ע עדיין.

פרק ה

הלכה א

רשות לכל אדם נתונה וכו'. אמרם באבות פ"ג הכל צפוי והרשות נתונה וכו' ועי' בדברי רבנו בפרושו שם.

הוא שכתוב בתורה הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע כלומר וכו'. זהו דרשת ר' עקיבא במדרש רבה בראשית דייך פפוס אלא מה אתה מקיים הן האדם היה כאחד ממנו שנתן לו הקב"ה שני דרכים דרך החיים ודרך המות ובירר לו וכו' ועי' במדרש חזית פסוק לסוסתי בנוסח אחר וחכמים אומרים לא כדברי זה ולא כדברי זה אלא מלמד וכו' והם המה דברי רבנו.

שוב ראיתי שרבנו בעצמו הביא מקור דרשתו בפסוק זה בפרקיו, וכתב וכבר ביאר התרגום בפרוש שהרצון בו ממנו לדעת טוב ורע ר"ל שהוא היה אחד בעולם ר"ל מין שאין כמוהו מין אחר שישתתף עמו בזה הענין אשר נמצא בו והוא אשר מעצמו ידע טוב ורע ויעשה איזה מהן שירצה ואין מונע לו מהן וכו' ועי' להר"י יעבץ ז"ל בהגהותיו שחשב דרבנו מפרש הא אדם הוה יחידי בעלמא ומניה למדע טב וביש, דר"ל מינו, והשיג על זה דהרי תרגום למינו הוא לזנוהי וכבודו במקומו לא ירד לסוף דעת רבנו, ורבנו בעצמו מברר דבריו דמניה ר"ל מעצמו מנפשו, אלא שביאר יחידי בעלמא ר"ל מין מיוחד, ועי' פרש"י על התורה שם.

הלכה ב

או חכם או סכל. עי' כ"מ והנמוק"י שהקשו מנדה ט"ז חכם או טפש, וכתבו בחד תירוצא לחלק בין סכל לטפש, (ובאמת פירושו במדרש רבה קהלת בפסוק ופניתי אני לראות וכו' והוללות וסכלות ר' חנינא בר פפא ור' סימון רחב"פ אומר הוללות זו הוללה של מלכות וסכלות זו הטרחות ר"ס אומר הוללות זו הוללה של מינות וסכלות זו הטפשות)

אבל זהו כנראה רק לפי איזו נוסחאות בדברי רבנו שכתוב בהם רק סכל לבד, אבל ברוב הנוסחאות הישנות חכם או סכל בודאי אין מקום לזה דמה יענו לחכם, והביאו תירוצו של מהר"מ מרוטנברג זצ"ל בהיותו אסור במגדל אינזי"ג שיים דפירש לאחוז בחכמה או בסכלות מה שבפ' כל היד היינו לעשות לו לב חכם או טפש ע"כ.

ואני תמה על רבותינו שנדחקו לישב הדברים בעוד שרבנו בעצמו ביאר הדברים בשמיני מפרקיו כי אי אפשר שיולד האדם מתחילת ענינו בטבע בעל מעלה, ולא בעל חסרון, כמו שא"א שיולד האדם בטבע בעל מלאכה מן המלאכות, אבל אפשר לאדם שיולד בטבע מוכן למעלה או לחסרון, בהיות פעולות האחת יותר קרובות וקלות עליו מפעולה האחרת והמשל בו כשיהיה האדם מזגו נוטה אל היובש ויהיה עצם מוחו זך והליחות בו מעט יקל עליו לגרוס ולזכור ולהבין הענינים יותר מבעל ליחה לבנה וכו' אבל אם יונח האיש המוכן במזגו אל זאת המעלה מבלתי לימוד כלל, ולא יעורר כחותיו ישאר סכל בלי ספק, וכן כשילמדו ויבינו זה העב הטבע רב הליחות ידע ויבין אבל בקושי וכו', ואלה הן דברי רבנו כאן.

הוא שירמיהו אומר מפי עליון לא תצא וכו'. עי' מדרש רבה תצא אמר ר' אלעזר משאמר הקב"ה הדבר הזה בסיני מאותה שעה מפי עליון לא תצא הרעות והטוב וכו' ועי' במדרש רבה איכה בפסוק זה שנוי הנוסח ועי' מתנות כהונה שם והם המה דברי רבנו.

וכיון שכן הוא וכו' והוא שכתוב אחריו מה יתאונן אדם חי וכו'. עי' במדרש רבה שם ובפסקתא רבתא פיסקא ותאמר ציון בשם ר' אחא מה יתאונן על חי העולמים ועל מי יתאונן גבר על חטאיו עיי"ש ובפסקתא דרב כהנא פיסקא זו בשנוי נוסח והם הם דברי רבנו.

הלכה ג

ודבר זה עיקר גדול הוא עמוד התורה והמצוה שנאמר ראה וכו' כלומר שהרשות בידכם. עי' פרש"י ז"ל דקאי אברכה וקללה דגריזים ועיבל וכבר השיגו הרמב"ן ז"ל ועי' מדרש תנחומא ראה אנכי נותן לפניכם היום וכו' זהו שאמר הכתוב ואל העם הזה תאמר כה אמר ה' הנני נותן לפניכם את דרך החיים ואת דרך המות ואין פתרונים לדברי המדרש דמאי חידש ולדברי רבנו הדברים מאירים דפירוש ברכה וקללה דקרא כמו שפירש רבנו על בחירת האדם בטוב וברע ואמר זהו שאמר הכתוב ואל העם הזה תאמר הנני נותן לפניכם את דרך החיים דרך החיים והמות הלא המה מעשה בני האדם הטובים והרעים והדברים ארוכים בדרושים.

הלכה ד

או אילו היה שם דבר שמושך את האדם בעיקר תולדתו לדרך מן הדרכים או למדע מן המדעות וכו'. ר"ל כח מושך בהחלט דאל"כ הרי נמצא סתירה בדברי רבנו לאלה שהבאתי לעיל ובאמת מסיק רבנו או תולדתו תמשוך אותו לדבר שאי אפשר לזוז ממנו ולפי"ז אין סתירה מדברי רבנו ומ"ש רבותינו הראשונים ז"ל על הא דאמרו בשבת קנ"ו האי מאן דאתיליד בצדק וכו' דאתיליד בשבתאי ודאמרי להו כלדאי לאמיה דרב נחמן בר יצחק בריך גנבא הוה עי' בתוס' נדה ט"ז ב' ובתוספות הרא"ש שם שאע"פ שמזלו נוטה באחד מן הדרכים מ"מ בידו הוא להתחזק על יצרו והדברים ארוכים בדרושים אכמ"ל ועי' מה שהאריך בזה רבנו בשמיני בפרקיו בכל ההלכה הזאת.

הלכה ה

שמא תאמר וכו' דע שתשובת שאלה זו וכו' וכשם שאין כח באדם להשיג ולמצוא כך אין כח באדם וכו' וכיון שכן הוא אין בנו כח לידע היאך ידע הקב"ה וכו'. ובהשגת הראב"ד לא נהג וכו' דברי רבנו אלה שקשים באמת להולמם והשגת הראב"ד המפורסמה כל כך כבר רבו עליהם הדברים בספרות שלמה של מחברים, אבל הדברים מבארים את עצמן, שנהג רבנו מנהג החכמים, כי לא רק שלא החל בשאלות קשיות ולא ידע להשלימו לא רק שלא הניח הדבר בקושיא אלא שעקר השאלה משרשה לגמרי.

ישנם שני מונחים בהגיון, הנמנע והדבר שהוא למעלה מגבול ההשגה והמה מובדלים זה מזה בהחלט והנה רבנו בספרו זה לא בא להסביר דברים שהם למעלה מן ההשגה, ולא מדת חכמים היא לעשות כן, כי אלו באנו להסביר דברים כאלה שהם למעלה מגבול שכל אדם והשגתו הלא כל סדרי העולם אינם בגדר ההשגה ודברים לאלפים נולדים ומתהוים לעינינו בכל יום שא"א להשיגם אבל המה עובדות קימות, אבל רבנו עמד פה על שאלה אחרת שהיא בגדר הנמנעות, כאלו נאמר כי שתים פעמים אינו ארבעה במספר שהוא נמנע ואינו בחוק הבורא יתברך שמו (הנמנע הוא שקר ועי' תנא דבי אליהו זוטא פ"ג וילקוט האזינו) ככה היא הידיעה והבחירה, אם יודע השי"ת א"א לבחירת האדם שתהיה ואם יש בחירה לאדם אין ידיעה ושניהם גם יחד הוא מן הנמנעות (ואשר על כן מצא רבנו לנכון לישב דוקא שאלה זו ולא שאלות אחרות בכל פנות הדת) ועל זה באה תשובת רבנו ופתרון השאלה הגמור כי אלו היתה ידיעת הבורא ית"ש כידיעתנו אנו בודאי היה הדבר הזה מן הנמנע אבל אחרי שהבורא ית"ש אין ידיעתו כידיעת בני האדם שהם ידיעתם שנים אלא הוא יתעלה שמו ודעתו אחד ואין דעתו של אדם יכול להשיג דבר זה על בוריו ולא דבר חדש הוא, כשם שאין בנו כח להשיג עוד דברים רבים

והעיקר להשיג ולמצא אמתת הבורא ית"ש וכיון שכן הוא ר"ל שידיעתו היא למעלה מגבול השגתינו שוב אין כאן שאלת נמנע אבל רק שאלת למעלה מגבול ההשגה, שאין בנו כח לידע היאך ידע הקב"ה וכו', אבל דברים שהם למעלה מגבול ההשגה אין צורך להשיב עליהם כלל וכי רק דבר זה הוא למעלה מגבול השגתנו, העיקר הוא שלא יהיה נמנע ודבר זה השיב רבנו על השאלה הגדולה הזאת והוכיח שאינה שאלה כלל והדברים ברורים ומאירים.

פרק ו

הלכה א

פסוקים הרבה יש בתורה וכו' שהן נראין כסותרים עיקר זה. דברי הפרק בזה מבוארים בשמיני לפרקי רבנו ברחבה עי"ש היטב.

יש חטא שהדין נותן שנפרעים ממנו וכו' בגופו או בממונו. אמר ר' יצחק בנוהג שבעולם אדם נכשל בעבירה והוא חייב עליו מיתה לשמים במה נתכפר לו מת שורו אבדה תרנגולתו נשברה צלוחיתו נכשל באצבעו הקטנה ויצאה ממנה טיפת דם מקצת הנפש ככל הנפש ועי' פסחים קי"ח עי' ירושלמי סוטה פ"א ה"ז ובפסקתא דרב כהנא פסקא שובה ובמדרש רבה במדבר פ"ט וקהלת רבה בפסוק ראה זה מצאתי ועי' ויקרא רבה פי"ז ורות רבה פ"ב ועוד.

שבניו של אדם הקטנים וכו' וכתיב איש בחטאו ימות עד שיעשה איש. מקור הדברים בספרי תצא איש בחטאו יומתו גדולים מתים בעון עצמם קטנים מתים בעון אבותם והוא מדרשא דאיש ועי' כתובות ח' ב' דור שאבות מנאצים וכו' ועי' בתנא דבי אליהו רבה ח"א פי"ט ורחמי רשעים אכזרי כיצד וכו'.

הלכה ב

במד"א וכו'. עיי"ש בפ"ג.

הלכה ג

עד שיתן הדין לפני דיין האמת וכו' שמונעין ממנו התשובה וכו' לפיכך כתוב בתורה ואני אחזק את לב פרעה לפי שחטא מעצמו תחלה וכו'. עי' מדרש רבה וארא סוף פי"א כיון שראה הקב"ה שלא חזר בו מה' מכות הראשונות מכאן ואילך אמר הקב"ה אפילו אם ירצה לשוב אני מחזיק לבו כדי שאפרע כל הדין ממנו עי"ש היטב, ועי' עוד במדרש רבה שם פי"ג כי אני הכבדתי את לבו א"ר יוחנן מכאן פתחון פה למינים לאמר לא היתה ממנו שיעשה תשובה שנא' כי אני הכבדתי את לבו א"ל ריש לקיש יסתם פיהם של

מינים אלא אם ללצים הוא יליץ שהקב"ה מתרה בו באדם בפעם ראשונה שניה ושלישית ואינו חוזר בו והוא נועל לבו מן התשובה כדי לפרוע ממנו מה שחטא אף כך פרעה הרשע וכו'.

ולמה היה שולח לו ביד משה ואמר שלח ועשה תשובה וכבר אמר לו הקב"ה אין אתה משלח וכו' כדי להודיע לבאי עולם שבזמן שמונע הקב"ה תשובה לחוטא אינו יכול לשוב וכו'. כנראה ביאר כן רבנו אמרם ז"ל אמר הקב"ה חייך בו בלשון שהכבדת את לבך אני מתכבד וכו' ועי' תנחומא וארא.

וכן ישראל בימי אליהו לפי שהרבו לפשוע מנע מאותן המרבין לפשוע תשובה שנא' ואתה הסבות את לבם אחורנית. צריך ביאור לפי"ז אמרם ברכות ל"א אליהו הטיח דברים כלפי מעלה שנא' ואתה הסבות וחזר הקב"ה והודה לאליהו שנא' ואשר הרעותי.

הלכה ה

והוא מה שאמרו רז"ל בא לטהר. שבת ק"ד ועוד בכמה דוכתי.

והלא כתוב בתורה וכו' הרי גזר על המצרים לעשות רע וכו' לפי שלא גזר על איש פלוני וכו'. והנה הרב לח"מ הקשה דבאמת כבר מתורץ במה שתירץ למעלה בידיעת הבורא יתברך שמו אלא שרבנו מתרץ עוד תירוץ אחר, וכבר השיגוהו המחברים דהרי כוונת רבנו כאן להשיב על שאלה אחרת, שהרי כאן איכא כבר גזירת השי"ת ע"י הנביא ואינו דומה לידיעה שהרי דבר זה שנגזר מוכרח להתקיים והרי על זה בא תירוץ רבנו כאן. אבל לא התבוננו כי באמת גם השגת הראב"ד תוסר אם נדייק בזה בדברי רבנו, דהנה שאלת רבנו והלא כתוב בתורה ועבדום ר"ל קאי על דאמר לעיל כדי להודיע לבאי עולם שבזמן שמונע הקב"ה התשובה לחוטא אינו יכול לשוב א"כ מכיון שגזר השי"ת על המצרים לעשות רע ועל ישראל לעבוד עכו"ם הרי א"א בשום אופן שתהיה אחרת והרי דבר שנאמר ע"י נביא בודאי מוכרח להתקיים ואינו נכנס בכלל גדר הידיעה שאינו מעכב את הבחירה וע"ז השיב רבנו שאלו היתה הגזרה על אדם מיוחד בודאי היה דבר כזה בכלל גזירת שמים שא"א להשתנות אבל מכיון שהיא לא באה ביחוד על האדם ובן אדם יכול לשנותו ע"פ רצונו ובחירתו הרי לא תוכל שוב בשום אופן להיות בכלל גזירה עוד אלא בכלל ידיעת הבורא בלא גזירה ובשאלת הידיעה הלא כבר בא התירוץ וכמו שמסיים רבנו גם כאן וכבר אמרנו שאין כח באדם וכו'.

ושאלת הראב"ד אמר הבורא לזונים למה זנית ואני לא הזכרתיך בשם כדי שתאמר שעליך גזרתי יאמרו לו הזונים ועל מי חלה גזירתך על אותן שלא זנו הנה לא נתקיימה גזירתך, בודאי כן הוא אבל הרי מזה גופה מוכח שאין כאן גזירה, שהרי לא יכחיש רבנו

הראב"ד ז"ל שאפשר לכל אחד שלא לזנות וא"כ ממילא אין כאן גזירה עוד אלא ידיעה והרי על כרחך צ"ל כן גם במאי דאמרו שעמד הקב"ה ושתלן לצדיקים בכל דור ודור דכיון שאין כאן גזירה מי שיהא הצדיק אין זה מעכב את הבחירה ואדרבה ענין חילוק הצדיקים לפי הדור הוא כדי לעשות שווי המשקל בבחירת האדם, כי סוף סוף הן פעולת הצדיק על רוח בני דורו נכנס בחשבון הבחירה להכריע את כף הצדק בשעה שהרשע נשא ראש ולפי ערך בני הדור נחוצים הצדיקים וישנן חשבונות שונות בגדר שווי משקל הבחירה לכל דור ודור ולא ראיתי להאריך יתר מן המדה ודו"ק.

והנה תירוצו השני של הראב"ד על המצרים נמצא במדרש רבה משפטים פ"ט גזר הקב"ה שיהו ישראל משועבדים במצרים וכו' עמדו עליהם ושעבדו אותם בחוזק וכו' אלא אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה, אכן לא על שאלה זו נאמרה במדרש רבה שם (ועי' ברמב"ן על התורה פרשת לך לפי"ג כי גר יהיה זרעך, במדרש שהבאנו) גם כי באותו תירוץ לא יתישב הא דוקם העם וזנה שעל כרחך גם הראב"ד ז"ל מודה שהוא בגדר ידיעה ולא גזירה.

פרק ז

הלכה א

הואיל וכו' ישתדל אדם וכו'. עי' מדרש רבה קהלת (פ"ז) בפסוק את הכל ראיתי בימי הבלי משל לכת של לסטים וכו' וחתרו מחתרת וכו' הרי המחתרת חתורה לפניך למה לא מהרת לברוח והביאו גם רבנו ועי' עוד בפסוק בכל עת יהיו וכו' בעלי מלח הוא אם יזדמן לו מעט רוח תיכף יבא ונמצא עומד למעלה מראשי לא מוטב שיראה אותי בכבודי ולא בניוולי.

הלכה ד

ואל ידמה אדם בעל תשובה שהוא וכו'. עי' פסקתא רבתי פיסקא שובה כך אמר הקב"ה לישראל מתביישים אתם לעשות תשובה וכו' ושם אם יעשה אדם תשובה שלימה אף העבירות שעשה מתחלה אינן מתחשבות לו וישעיהו מפרש לא תזכרנה ראשונות וכו' ואף מן הקרבנות חביבה היא התשובה וכו'.

מקום שבעלי תשובה עומדין וכו'. וכבר עמדו ע"ז דהא ר' יוחנן פליג שם על זה וכבר האריך בזה הגאון מהרי"ב דפסק כר' אבהו דהוא בתראה עי' תוס' ר"ה ל"ד ד"ה לדידי ותוס' ביצה ט' ד"ה גלגל ועוד. אמנם אין זה מוסכם כמו שהאריך בעצמו ועי' לרש"ל פ' כל הבשר ולהרב כנסת הגדולה בשיוריו כ"כ לדבר פשוט דאע"ג דקי"ל ר' מאיר ור'

יהודה הלכה כר"י אי קאי ר' אבהו כר"מ הלכה כר"מ וה"ה בכל מקום שהלכה כמותו לגבי חבריה אי ר' אבהו עומד כנגד חבריה הלכה כמותו ועי' יד מלאכי סי' תקפ"ב שהשיג עליו הרבה.

ולבד זה הנה בנוסחאות ישינות הגי' א"ר אבהו אמר רב עי' דקדוקי סופרים סנהדרין שם אבל אפשר דרבנו היתה גירסתו כמו אצלנו, ואפשר דכל הכללים אינם באגדה, וגם דר' אבהו היה בעל אגדה יותר, עי' ע"ז וסוטה מ'.

הלכה ה

כל הנביאים כלן צוו על התשובה. עי' מגילה [י"ד א'] גדולה הסרת טבעת ממ"ח נביאים הרי שכלם צוו על זה, ועי' רש"י שם בבאור נבואה שהוצרכה לדורות נכתבה עיי"ש עי' פסקתא רבתא פמ"ד פסקא שובה דבר אחר שובה ישראל כל הנביאים קוראים לישראל לתשובה ועוד בכמה מקומות.

ואין ישראל נגאלין אלא בתשובה. עי' כ"מ ואינו מוכרח, וכבר הביאו מקור הדברים דעת ר' אליעזר סנהדרין צ"ז אין ישראל נגאלין אלא בתשובה וכן דעת ר' יהודא ועי' פסקתא וילקוט סוף הושע.

וכבר הבטיחה תורה וכו'. עי' רמב"ן בפי' התורה אף שכתב דהוא מצות עשה דתשובה מ"מ מצא גם הוא בזה הבטחה עי"ש היטב.

הלכה ו

גדולה תשובה שמקרבת את האדם לשכינה. עי' יומא פ"ו שמגעת עד כסא הכבוד ועי' לרבנו במורה דכסא הכבוד ושכינה מושג אחד להם עי' שם ועי' פסקתא דרב כהנא פסקא דרשו ובזמן שישראל עושים תשובה מצאו להם וכו' פעמים קרוב שנא' קרוב ה' וכו' פעמים אינו קרוב שנא' רחוק ה' מרשעים וכו' עיי"ש כל הפסקא וזהו שאמר רבנו התשובה מקרבת רחוקים, ועי' בגמ' דילן שלום לרחוק זה רחוק שנתקרב ועי' פסקתא רבתי וכן ישעיהו מתנבא וכו' אלא זה רשע שהיה רחוק ועשה תשובה ונתקרב אצל הקב"ה.

אמש היה שנאוי וכו' והיום הוא אהוב ונחמד קרוב וידיד. עי' מדרש תהלים ובילקוט שם פרק מ"ה כל העושה תשובה מעבירה שבידו הקב"ה מוסיף וקורא לו שם חביב, בא וראה בבני קרח עד שלא עשו תשובה לא נקראו שושנים וידידים משעשו תשובה נקראו שושנים וידידים וכו' וכן דוד עד שלא עשה תשובה לא נכתב באיסטרא של מעלה משעשה תשובה נכתב באיסטרא של מעלה ונקרא עבד שנא' למנצח לעבד ה' לדוד והם המה גם מקור דברי רבנו בהלכה ז'. ועי' עוד בפרקי דר"א פט"ו בא ליכנס בפתח השני

מיד וכו' מה לך להיות מרוחק מתורת אלקים שיהיו קורין אותך טמא ובורחים ממך וכו' וכו' עד עתה הקב"ה מקבל השבים עי"ש היטב בכל הענין ובהגהות הגאון רד"ל.

וכן אתה מוצא שבלשון שהקב"ה מרחיק החוטאים בה מקרב את השבים וכו' והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי וכו'. עי' פסקתא רבתי פמ"ד הוא הפה שאמר כי אתם לא עמי חזר וריפא ואמר ואמרתי ללא עמי עמי אתם וכו' וכו' כל הלשונות.

ונאמר ביכניהו. עי' במדרש רבה ויקרא פ"ו ובפסקתא דרב כהנא פכ"ה גדול הוא כחה של תשובה שביטלה את השבועה וביטלה את הגזירה, ביטלה את השבועה מנין חי אני נאם ה' צבאות כי אם יהיה כניהו בן יהויקים וגו' וכתיב ביום ההוא וכו' אקחך זרובבל בן שאלתיאל, ביטלה הגזירה מנין כה אמר ה' כתבו את האיש הזה ערירי וכתיב וכו' והם המה דברי רבנו.

הלכה ח

זכור מעשיך הראשונים או להזכירן לפניו כדי לביישו. עי' דרשת רז"ל ריש דברים שהזכיר הכל ברמז מפני כבודן של ישראל והובא בישעיהו שם ושם באמת היה ע"פ צווי ה' לתוכחה וכמו שדרשו רז"ל שם במדרש שם לתלמיד שהיה מהלך אחרי רבו וראה גחלת וכו' כך אמר משה בשביל שאמרתי שמעו נא המורים נטלתי את שלי מתחת ידיהן ועכשיו אני בא להוכיחן א"ל הקב"ה דבר נא ואל תתירא, מ"מ כל מה שהיה אפשר להסתיר הדברים עשה כן משה משום כבודם של ישראל וכן צמצם להוכיחם קודם מותו משום שלא לביישם כדאיתא בספרי שם, ובמזכיר כדי לביישו עובר משום אונאת דברים וכבר נתבארו דברי רבנו לעיל בפ"ו מהל' דעות.

פרק ח

הלכה א

הטובה הצפונה לצדיקים היא חיי העולם הבא. עי' ילקוט תהלים ל"א אמר ר' אבא בר כהנא אמר הקב"ה לישראל אתה צפנת לי תורה ומצות בעוה"ז בלבי צפנתי אמרתיך צפון לישראל תושיה אני צופן לך מאותו הטוב הצפון לצדיקים לעתיד לבא מה רב טובך אתה לפי כחך ואני לפי כחי.

מפי השמועה למדו למען ייטב לך וכו'. עי' לח"מ ולק"מ דהכפל לשון ייטב והארכת קאי על ב' עניני עוה"ב א' אחר מיתה, ב' אחר התחיה ומיישב המשך הש"ס ועי' מרכבת המשנה ח"ב.

הלכה ב

העולם הבא אין בו גוף וגויה וכו'. עי' אגרת מאמר תחית המתים לרבנו ועי' פי' המשנה בסנהדרין חלק עיי"ש ותחזה נועם דברי רבנו ועי' מ"ש רבנו פ"ג ה"ו דהכופר בתחיית המתים אין לו חלק לעולם הבא ועל כרחך כהלח"מ.

וכן זה שאמרו עטרותיהן בראשיהן וכו'. מדויק תיבת בראשיהם ולא אמר על ראשיהם.

הלכה ד

וחכמים קראו לה דרך משל לטובה זו המזומנת לצדיקים סעודה. עי' רעיא מהימנא תולדות דף קל"ה ע"ד ויהי שם עם ה' וכו' מפני שהיה נזון מסעודה אחרת מאותו זיו של מעלה וכהאי גונא סעודתן של צדיקים לעתיד לבא ושם כל הענין עם כל הקושיות ושם אמרו סוד אי סעודה ממש לא אתישבה בלבאי עיי"ש היטב בכל זה ובדבר הכוס אם הכל רמז גם הכוס רמז וסוד ועי' מרכבת המשנה כתב ג"כ שהכוס רמז.

הלכה ה

הנקמה שאין נקמה גדולה ממנה וכו' שנא' הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה. עי' רדב"ז בלשונותיו סי' קכ"ב (דף נ"ה) ועי' היטב בירושלמי פ"א דפאה ה"א מה ת"ל עונה בה וכו' עיי"ש.

הלכה ח

זה שקראו אותו חכמים העוה"ב וכו'. ורבנו במורה ח"ב פכ"ז הביא המאמר ופירשו עי"ש היטב שאין הכוונה לשלול אפשרות ההפסד אלא חיובו ותלוי ברצון ה' עי"ש היטב.

פרק ט

הלכה ב

ונביא גדול הוא קרוב למשה רבנו. עי' תנחומא תולדות וילקוט הנה ירום עבדי וכו' ונשא ממשה ויש לישב בכמה אנפי אכ"מ.

פרק י

הלכה א

אל יאמר אדם וכו' ואפרוש מן העבירות כדי שאנצל מן הקללות וכו' עובד מיראה. עיין מדרש תדשא - פנחס בן יאיר ואיזו היא היראה שיש עובדים וכו' כדי להנצל מהקללות הכתובות על המועלים במצוותיו וכו' בעוה"ז מן החלאים ומן המכאובות וכו' [ובעוה"ב] וכו' אש של גיהנם וכו' זו היא היראה וכו' עיי"ש כל הענין.

ואין עובדין ה' על דרך זה אלא עמי הארץ והנשים והקטנים וכו'. עי' נעם דברי רבנו בזה בפי' המשנה לחלק ד"ה וכת חמישית יעו"ש בכל דבריו.

הלכה ב

ומעלה זו היא מעלה גדולה מאד ואין כל חכם זוכה לה והיא מעלת אברהם אבינו שקראו הקב"ה אוהבו וכו'. סוטה ל"א מה ירא אלהים האמור באברהם מאהבה ואברהם גופיה מנלן דכתיב זרע אברהם אוהבי, ועי' ירושלמי פ"ט דברכות ה"ה אין לך חביב מכולם אלא פרוש אהבה כאברהם.

והיא המעלה שצונו בה הקב"ה ע"י משה שנא' ואהבת וכו'. הוא בספרי ואתחנן ואהבת את ה' וכו' עשה מאהבה, הפרישה כתוב בין העושה מאהבה לעושה מיראה ושם ר' מאיר אומר אהבהו בכל לבבך כאברהם אבינו שנא' אברהם אוהבי וכו' עיי"ש.

ובזמן שיאהוב אדם את ה' אהבה הראויה מיד יעשה המצות מאהבה. שם בספרי לפי שהוא אומר ואהבת וכו' איני יודע באיזה צד אוהבים את הקב"ה ת"ל והיו הדברים האלה וכו' תן הדברים האלה על לבבך שמתוך כך אתה מכיר הקב"ה ומדבק בדרכיו, ועי' משנת חכמים פקי"ט ואם ידעת להקב"ה בכל דבר ודבר הוא יישר ארחותיך.

הלכה ג

כאלו חולה חולי האהבה שאין דעתו פנויה מאהבת אותה אשה וכו'. עי' ר"ה ד' בשכר שחביבה תורה לישראל כשגל לאומות העולם זכיתם לכתם אופיר.

הלכה ד

אמרו חכמים הראשונים שמא תאמר וכו'. ספרי עקב כלשון רבנו ממש ובנדרים ס"ב שנוי בלשון ויליף מקרא אחר.

וכן היו גדולי החכמים מצוים לנבוני תלמידיהם ומשכיליהם ביחוד אל תהיו וכו'. עי' כ"מ ועי' בביאור דברי רבנו למשנה דפ"א דאבות מי"א נאמר השמרו בדבריכם בתוך ההמון וכו' עי"ש היטב.

הלכה ה

ואמרו חכמים לעולם יעסוק אדם וכו'. פסחים נ' ב'.

לפיכך כשמלמדין את הקטנים ואת הנשים וכלל עמי הארץ אין מלמדין אותן אלא לעבוד מיראה. עי' בדברי רבנו במשנת חלק בכת החמישית שהבאנו שכתב ולפי שידעו החכמים ז"ל שזה הענין קשה עד מאד ואין כל אדם משיג אותו ואם השיגו אינו מסכים בו בתחילת הענין ואינו סובר שתהיה אמונה ברורה לפי שהאדם אינו עושה מעשה אלא כדי שתגיע לו ממנו תועלת או שתסור ממנו פסידא ואם אינו עושה כן יהיה אצלו

אותה מעשה הבל וריק וכו' ולכן התירו להמון כדי שיתישבו על אמונתם לעשות המצות לתקות שכר ולהנזר מן העבירות מיראת עונש ומזרזין אותן על זה ומחזקים כוונתם עד שישיג המשיג וידע האמת והדרך השלם מה הוא וכו' וזהו מה שאמרו ז"ל לעולם יעסוק אדם בתורה ואפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה עיי"ש.

הלכה ו

דבר ידוע וברור וכו'. ובהשגת הראב"ד והאריכו בזה הרבה, אבל יסוד ההשגה על דברי רבנו ושיטתו בזה שע"פ הדעה תהיה האהבה אם מעט מעט ואם הרבה הרבה לפיכך צריך האדם ליחד עצמו להבין ולהשכיל בחכמות ותבונות המודיעים לו את קונו וכו' והדבר הזה כלול לפי"ד רבנו במאמר באהבתה תשגה מאד ואינו כן דעת הראב"ד ועוד מרבותא כידוע דרכם בקדש בזה והרי כבר האריך רבנו בכמה מקומות בספריו לחזק דרכו ושיטתו ביסוד האמונה.